Prijedlog terenske nastave u Puli za srednjoškolski predmet Likovna umjetnost

Trbojević, Erika

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:323972

Rights / Prava: Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

PRIJEDLOG TERENSKE NASTAVE U PULI ZA SREDNJOŠKOLSKI PREDMET LIKOVNA UMJETNOST

Erika Trbojević

Mentorica: dr. sc. Josipa Alviž, docentica

Komentorica: dr. sc. Jasenka Gudelj, izvanredna profesorica

ZAGREB, 2020.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

PRIJEDLOG TERENSKE NASTAVE U PULI ZA SREDNJOŠKOLSKI PREDMET LIKOVNA UMJETNOST

Proposal for fieldwork in the City of Pula within the high school subject Visual Arts

Erika Trbojević

SAŽETAK

U ovom diplomskom radu predstavljen je prijedlog terenske nastave u gradu Puli. Terenska nastava namijenjena je svim učenicima srednjih škola, a naglasak je na gradivu o umjetnosti antičkog Rima. Sastoji se od uvodnog predavanja tijekom kojeg učenici dobivaju osnovne podatke o programu te se upoznaju sa svojim obvezama za vrijeme trajanja terenske nastave. Učenici provode četiri dana u gradu Puli proučavajući najznačajnije antičke spomenike. Tijekom posjeta i po povratku s terenske nastave i a, učenici izlažu rezultate svog istraživanja. Učenike se potiče na istraživački rad, razmišljanje i analizu. Koristeći različite metodičke vježbe te radom u skupinama pokušavaju doći do najboljeg rješenja.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
Rad sadrži: 71 stranicu, 21 reprodukciju, Izvornik je na hrvatskom jeziku.
Ključne riječi: terenska nastava, Pula, antika, istraživački rad, Predmetni kurikulum za likovnu umjetnost, Nastavni plan i program za likovnu umjetnost
Mentor: Mentorica: dr. sc. Josipa Alviž, docentica
Komentorica: dr. sc. Jasenka Gudelj, izvanredna profesorica
Ocjenjivači: dr. sc. Jasmina Nestić, docent.; dr.sc. Josipa Alviž, docent; dr.sc. Jasenka Gudelj, izvanredni profesor
Datum prijave rada: 22.01.2020.
Datum predaje rada: 31.08.2020.
Datum obrane rada: 10.09.2020.
Ocjena: vrlo dobar (4)

Izjava o autentičnosti rada

Ja, Erika Trbojević, diplomantica na Nastavničkom smjeru diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Prijedlog terenske nastave u Puli za srednjoškolski predmet Likovna umjetnost rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, *Vlastoručni potpis*

Sadržaj

1.0. Uvod 6
2.0. Što je izvanučionička nastava i zašto ju provoditi? 6
3.0. Što je terenska nastava? 8
4.0. Terenska nastava i Nastavni plan i program za Likovnu umjetnost 8
5.0. Terenska nastava i Predmetni kurikulum za Likovnu umjetnost 10
5.1. Teme 10
5.2. Domene i odgojno – obrazovni ishodi 12
5.3. Korelacija s drugim predmetima i međupredmetne teme 12
6.0. Kako organizirati terensku nastavu? 14
7.0. Didaktičko - metodički podaci 15
7.1. Odgojno-obrazovni ciljevi terenske nastave u Puli 15
7.2. Odgojno-obrazovni ishodi terenske nastave u Puli 15
7.3. Metode i oblici rada 16
7.4. Evaluacija 16
8.0. Terenska nastava u Puli 17
8.1. Zašto odabrati Pulu? 17
8.2. Priprema terenske nastave 18
8.2.1. Prva skupina 18
8.2.2. Druga skupina 19
8.2.3. Treća skupina 19
8.2.4. Četvrta skupina 19
8.2.5. Peta skupina 19
8.2.6. Šesta skupina 20
8.2.7. Sedma skupina 20
8.2.8. Osma skupina 20
8.2.9. Devet skupina 21
8.2.10. Deseta skupina 21
8.2.11. Jedanaesta skupina 21
8.2.12. Dvanaesta skupina 22
8.2.13. Trinaesta skupina 22
9.0. Provedba terenske nastave 22
9.1. Urbani razvoj grada Pule i antička luka 23

9.2. Dvojna vrata 25
9.3. Herkulova vrata 26
9.4. Slavoluk Sergijevaca 27
9.5. Forum 29
9.6. Malo i veliko rimsko kazalište 31
9.7. Amfiteatar 33
9.8. Mozaici 34
9.9. Rimski domus 35
9.10. Nezakciji 36
9.11. Brijuni 37
9.12. Mauzolej i sarkofazi 39
9.13. Antička skulptura 40
10.0. Povratak sa terenske nastave 42
11.0. Zaključak 42
12. 0. Prilozi 44
12.1. Vremenik 44
12.2. Radni materijali 46
12.3. Literatura za pojedine spomenike 60
12.4. Elementi ocjenjivanja 63
13. Popis ilustracija 67
14. Literatura 68
Online izvori 68
Publikacije 69

1.0. Uvod

Putovanja obogaćuju čovjeka. Odlaskom u nova, još neviđena mjesta otkrivamo različite običaje i upoznajemo kulturnu baštinu tog područja. U okviru obrazovnog sustava, nastava Likovne umjetnosti nudi i zahtijeva različite oblike izvanučioničke nastave, uključujući i terensku nastavu. Sjećanja i iskustva koja se prikupe na terenskoj nastavi zauvijek ostaju u sjećanju učenika. Odlaskom na izvanučioničku nastavu udaljavamo se od tradicionalnog načina poučavanja. Tada učenici ostvaruju izravni kontakt s likovnim djelom. Oni samostalno istražuju i kritički promišljaju te tako dolaze do željenih rezultata. Samostalnim istraživanjem usvajaju se različite kompetencije. Kod učenika se javlja osjećaj postignuća i gradi se njihovo samopouzdanje.

U ovom diplomskom radu predstavljen je prijedlog terenske nastave u Puli za srednjoškolski predmet Likovna umjetnost. Čitatelja se upoznaje s pojmom terenske nastave i objašnjava se kako se ona može uklopiti u dosadašnji *Nastavni plan i program* i novi *Predmetni kurikulum.* Ovaj prijedlog namijenjen je svim zainteresiranim učenicima gimnazije, ali primarno pokriva gradivo umjetnosti antičkog Rima. Fokus je na arhitekturi i skulpturi antičkog Rima na primjeru spomenika u gradu Puli. Terenska nastava potiče interdisciplinarnost stoga će učenici morati povezati gradivo s predmetom Povijest, a očekuje se i da budu aktivni, a ne pasivni slušači. Radeći u skupini učenici će istraživati najznačajnije pulske spomenike i prezentirati rezultate istraživanja ostalim učenicima. Osim toga moći će samostalno procijeniti svoje postignuće i zalaganje na terenskoj nastavi.

2.0. Što je izvanučionička nastava i zašto ju provoditi?

Pedagog Pavao Skok (2002.) izvanučioničku nastavu definira kao »specifično osmišljen i organiziran proces učenja i poučavanja koji se ostvaruje izvan škole.«[1] Prije izvođenja takve nastave bitno je odrediti ciljeve, ishode, zadaće, sadržaj, sredstva i metode koje se takvom nastavom ostvaruju.[2] Tijekom izvanučioničke nastave, međutim, može doći i do mnogih nepredviđenih situacija, često izazovnih i za nastavnike i za učenike.[3] Unatoč tome, više je

[1] Pavao Skok, *Izvanučionička nastava*, Zagreb: Pedagoški servis, 2002., str.20.
[2] Skok, 2002., str.20.
[3] Skok, 2002., str.20.

pozitivnih aspekata provođenja izvanučioničke nastave, a jedan od njih je razbijanje »monotonije« učioničke nastave.[4]

Izvanučionička nastava se dijeli na nastavne posjete, nastavu u prirodi, školske izlete i ekskurzije, ljetovanja, zimovanja i logorovanja te terensku nastavu, koja je tema ovog rada.[5] Uključivanje izvanučioničke nastave u predmet Likovna umjetnost važno je jer se na ovaj način omogućuje ostvarivanje neposrednog kontakta učenika s umjetničkim djelom. Izravni kontakt učenicima omogućava bolje doživljavanje i proučavanje djela, sagledavanje njegove cjeline i uočavanje detalja. Učenici su potaknuti da istražuju i samostalno dolaze do zaključaka o pojedinim nastavnim problemima, a time je i njihovo učenje učinkovitije.

Pavao Skok prepoznaje nekoliko temeljnih zadaća izvanučioničke nastave. Prva zadaća je povezivanje, priprema i provjeravanje znanja koje je stečeno u učionici.[6] Druga zadaća je snalaženje u novim okolnostima učenja kao i upoznavanje novih modela i načina rada.[7] Izvanučioničkom nastavom, učenici se navikavaju na novi način komunikacije s profesorima i stručnim vodstvom.[8] Također se upoznaju s pretpostavkama i uvjetima za samostalno učenje.[9]

Prijedlog izvanučioničke nastave iz Likovne umjetnosti opisan u ovom radu pretpostavlja upoznavanje učenika s temeljnim istraživačkim metodama povjesničara umjetnosti. Kontakti sa stručnjacima mogu potaknuti veće zanimanje učenika za nastavni predmet i povijest umjetnosti općenito. Terenska nastava dodatno doprinosi razvijanju svijesti učenika o vrijednostima nacionalne i inozemne kulturne baštine.[10] Skok također ističe da se kroz izvanučioničku nastavu učenici upoznaju s rasnim, vjerskim i nacionalnim segmentima koji su utjecali na oblikovanje jednog društva.[11] To se lako može primijeniti na nastavu Likovne umjetnosti, pogotovo kada se obrađuju vjerski objekti ili objekti koji su vremenom postali simboli neke nacije.

[4] Skok, 2002., str. 3.
[5] Skok, 2002., str. 19.
[6] Skok, 2002., str. 13.
[7] Skok, 2002., str. 13.
[8] Skok, 2002., str. 13.
[9] Skok, 2002., str. 13.
[10] Skok, 2002., str. 13.
[11] Skok, 2002., str. 14.

3.0. Što je terenska nastava?

Terenska nastava je jedan od oblika izvanučioničke nastave i važan je segment obrazovanja svakog pojedinca. Nekad je bila poznata pod nazivima kao što su »praktične vježbe u nastavi« i »vježbanje«, a danas se pod nazivom »terenska nastava« izvodi u osnovnim i srednjim školama te visokoškolskim ustanovama.[12] Učenici provode nastavu na terenu i tako usvajaju znanje koje je specifično za određen predmet u sklopu kojeg je terenska nastava organizirana.[13]

4.0. Terenska nastava i Nastavni plan i program za Likovnu umjetnost

Obzirom da se u hrvatskim gimnazijama istovremeno provode *Nastavni plan i program za Likovnu umjetnost* iz 1994. godine i novi *Kurikulum nastavnog predmeta Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije* iz 2019. godine (dalje *Predmetni kurikulum za Likovnu umjetnost*), važno je sagledati oba dokumenta kako bi uvidjeli u kojoj mjeri terenska nastava ispunjava zahtjeve istih.

Nastavni plan i program iz 1994. godine podijeljen je na tri dijela. U prvom dijelu iznesene su zadaće predmeta, zatim slijedi programska građa, to jest sadržaj koji je potrebno obraditi u pojedinim razredima, a na kraju se nalaze didaktičke upute.[14] *Nastavni plan i program* propisuje devet zadaća koje je potrebno ostvariti u nastavi *Likovne umjetnosti*. To su :

- »Razvijati učenikove mogućnosti da dožive umjetnička djela i time obogate svoj emotivni život; upoznavati učenike s najvažnijim djelima likovne baštine, svjetske, europske i hrvatske baštine; razvijati potrebe u učenika da na putovanjima u zemlji i inozemstvu upoznaju spomenike, i da obilaze muzeje i galerije; održavati likovnu praksu, »kulturu ruke« u likovnim bilješkama, ideogramima i vizualnim porukama; uzdizati likovnu kulturu kao dio opće kulture (osnovne teorijske spoznaje o kulturi i umjetnosti, te kulturno povijesnom razvoju); spoznaja i doživljaj međuzavisnosti različitih grana umjetnosti; uključivati učenike u pozitivno djelovanje glede likovne kulture i razine likovnosti u svojoj sredini (gradu, ulici, na radnom mjestu, u kući i stanu); razvijati razumijevanje i djelatan odnos prema zaštiti spomenika i očuvanju okoline; stjecati

[12] Skok, 2002., str. 159.
[13] Skok, 2002., str. 159.
[14] *Nastavni plan i program za gimnazije, nastava likovne umjetnosti,* Glasnik ministarstva kulture i prosvjete, Zagreb, 1994. *(http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/likovni.pdf)*

navike kod učenika da sudjeluju u suvremenim likovnim zbivanjima (posjećuju izložbe, prate likovne publikacije, likovne serije i filmove, upoznaju se s novim arhitektonskim ostvarenjima i aktualnim problemima urbanizma).«[15]

Prijedlog terenske nastave u Puli ostvario bi mnoge od navedenih zadaća. Predviđeno je da učenici upoznaju neke od najvažnijih primjera umjetničke baštine u Hrvatskoj, od kojih mnogi imaju i svjetski značaj. Fokus je stavljen na antičke spomenike – dvojna vrata, Herkulova vrata, slavoluk Sergijevaca, forum, malo i veliko rimsko kazalište, amfiteatar i rimski domus, a predviđen je i odlazak na lokalitete Nezakcij i Brijuni.[16] Terenska nastava uključuje posjete izložbama i muzejima, među kojima i obilazak Arheološkog muzeja Istre i njegove vrijedne zbirke antičkih nalaza.[17] Učenici će tijekom obilaska Pule usvojiti opće podatke o kulturno povijesnom razvoju grada. Osim toga moći će iznijeti svoje prijedloge i mišljenje o načinima i mogućnostima očuvanja i prezentacije pojedinih spomenika u gradu te će uz stručno vodstvo vidjeti kako se Grad brine za spomenike i kako rade konzervatorske službe. Učenici će također upoznati procese urbanog razvoja modernoga grada na ostacima nekadašnjeg rimskog grada. Iz navedenog vidimo da terenska nastava u Puli zadovoljava većinu zadaća propisanih Nastavnim planom i programom za Likovnu umjetnost. Ne smijemo zaboraviti da će neposrednim kontaktom sa spomenicima učenici kvalitetnije usvojiti sadržaje predviđene terenskom nastavom.

Drugi dio *Nastavnog plana i programa* čini programska građa.[18] U ovom dijelu navedene su teme i sadržaji koji se moraju odraditi od prvog do četvrtog razreda gimnazijskog programa.[19] U prvome razredu učenici usvajaju osnove likovnih umjetnosti, uče kako pristupiti likovnom djelu, kako ga analizirati i interpretirati. Znanje koje steknu u prvom razredu koristit će im tijekom cijelog srednjoškolskog obrazovanja.[20] Sadržaj koji se obrađuje u iduća tri razreda gimnazije podijeljen je kronološki.[21] U drugom razredu obrađuje se razdoblje od prapovijesti do predromanike. Treći razred obuhvaća razdoblje od romanike do secesije, a u četvrtom razredu obrađuju se umjetnost dvadesetog stoljeća, uz dodatne teme kao što su zaštita okoliša, vizualna

[15] Isto.
[16] Matijašić Robert, Buršić – Matijašić Klara, *Antička Pula s okolicom,* Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 1996.
[17] Arheološki muzej Istre, antički postav (http://www.ami-pula.hr/stalni-postav/anticka-zbirka/)
[18] *Nastavni plan i program za gimnazije, nastava likovne umjetnosti,* Glasnik ministarstva kulture i prosvjete, Zagreb, 1994. *(http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/likovni.pdf)*
[19] Isto.
[20] Isto.
[21] Isto.

komunikacija, muzeologija, teorija umjetnosti itd.[22] Kao što je već rečeno, terenska nastava u Puli fokusirana je na razdoblje antike. To znači da se najveći dio sadržaja poklapa s gradivom drugoga razreda u kojem se obrađuju teme iz urbanizma i umjetnosti antičke Grčke i Rima.[23] To ne znači da terenska nastava nije pogodna za ostale razrede. Dapače, Pula je grad bogate povijesti i posjeduje značajne spomenike iz svih razdoblja. Zbog toga je terenska nastava u Puli pogodna za sve razrede gimnazije. Popis spomenika koje će učenici posjetiti i na kojima će raditi nalazi se u poglavlju 9.2 *Provedba terenske nastave*.

Posljednji dio Nastavnog plana i programa za Likovnu umjetnost su već spomenute didaktičke upute.[24] Tu su iznesene metode rada i savjeti za što bolje izvođenje nastave Likovne umjetnosti. Osim toga navedeno je kako treba rasporediti sate i kako provoditi evaluaciju učenika. U didaktičkim uputama također stoji da je nastavnikova obveza organizirati nekoliko obilazaka galerija i muzeja te nekoliko stručnih ekskurzija koje moraju biti temeljito pripremljene.[25] Također je naglašena važnost vizualnog kontakta učenika s djelom, najidealnije putem neposrednog kontakta.[26]

5.0. Terenska nastava i Predmetni kurikulum za Likovnu umjetnost

5.1. Teme

Predmetni kurikulum je dokument koji nastavi Likovne umjetnosti pristupa na drugačiji način od Nastavnog plana i programa za Likovnu umjetnost. Prva bitna razlika jest da se njime ne predviđa obrada sadržaja kronološkim redoslijedom već je u dokumentu navedeno pet širokih tematskih cjelina koje se obrađuju kroz četiri godine.[27] U prvom razredu obrađuje se tema *Umjetnost i čovjek*,[28] u drugom razredu *Čovjek i prostor*, u trećem *Umjetnost i tumačenje svijeta*, a u četvrtom *Umjetnost i moć* i *Umjetnost i stvaralački proces*.[29] Svaka od navedenih tematskih cjelina podijeljena je na teme. Tako se u prvom razredu sadržaj cjeline *Umjetnost i čovjek*

[22] Isto.
[23] Isto.
[24] Isto.
[25] Isto.
[26] Isto.
[27] Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Kurikulum nastavnog predmeta Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije u Republici Hrvatskoj, 2019. (https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Publikacije/Predmetni/Kurikulum%20nastavnog%20predmeta%20Likovna%20kultura%20za%20osnovne%20skole%20i%20Likovna%20umjetnost%20za%20gimnazije.pdf) (posjećeno 14.08.2020.)
[28] Isto.
[29] Isto.

ostvaruje temama *Ljudsko tijelo u umjetnosti* i *Pogled na svijet*, a svaka se tema problematizira kroz niz podtema.[30] U prvom razredu podteme za *Ljudsko tijelo u umjetnosti* su: tijelo kao objekt/predmet prikazivanja, tijelo u tragovima/pojednostavljenje i razlaganje tjelesnosti, tijelo kao subjekt/nositelj umjetničke aktivnosti.[31] Podteme za *Pogled na svijet* su: perspektive, tematika i sadržaj umjetničkih djela kroz razdoblja, različiti pristupi formi, interpretacija vizualne stvarnosti u slikarstvu i kiparstvu, filmu, videu i fotografiji.[32] Redoslijed kojim će nastavnik obraditi teme i podteme nije nametnut već ga nastavnik sam bira. Osim toga bira i koliko će sati posvetiti određenoj podtemi.[33] U drugom razredu kroz temu *Čovjek i prostor* učenici usvajaju osnove arhitekture, upoznaju se s obilježjima specifičnih građevina i stilova, te uče o urbanizmu i stambenoj arhitekturi.[34] Nastava trećeg razreda podijeljena je u dvije teme: *Umjetnost i duhovnost* i *Umjetnost i znanost*.[35] Prva tema je fokusirana na promjene u umjetnosti koje su inspirirane filozofijom, religijom i kultom, dok je u drugoj temi naglasak na preplitanju umjetnosti, tehnoloških dostignuća i znanstvenih spoznaja. Teme u četvrtom razredu su: *Umjetnost i moć* i *Umjetnost i stvaralački proces*.[36] Kroz te teme učenici istražuju odnos između umjetnosti i moći s nekoliko gledišta. Bave se pitanjima kao što su propaganda, cenzura, komercijalizacija, popularizacija i slično.[37] Kroz drugu temu promatraju umjetnički proces kao čovjekovu egzistencijalnu potrebu od prapovijesti do danas.[38]

Terenskom nastavom u Puli može se ostvariti veliki dio tema propisanih kurikulumom. Učenici prvog razreda mogu obraditi dio teme *Ljudsko tijelo u umjetnosti* analizirajući antičke kipove s područja Pule i okolice. Osim toga, u muzejima će se susresti i s kipovima drugih povijesno-umjetničkih razdoblja. Proučavanjem starih filmova, videa i fotografija, učenici će interpretirati vizualnu stvarnost grada Pule. Također će vidjeti kako se slika grada mijenjala kroz stoljeća.

Pula, kao svaki antički grad, ima mnogo materijala za ostvarivanje sadržaja drugog razreda. Učenici će istraživati urbani razvoj Pule i stambenu gradnju, to jest kako se problem

[30] Isto.
[31] Isto.
[32] Isto.
[33] Isto.
[34] Isto.
[35] Isto.
[36] Isto.
[37] Isto.
[38] Isto.

stanovanja u starom gradu rješavao kroz stoljeća. Zatim će se upoznati sa specifičnostima antičkih građevina koje nalazimo u samom gradu. Teme trećeg razreda mogu se obraditi na primjerima sakralnih građevina. Tu treba izdvojiti katedralu i crkvu sv. Marije Formoze, ali ne smijemo zaboraviti ni antičke kultne građevine. Pitanje odnosa moći i umjetnosti najbolje se može razumjeti na djelima koja su financirali rimski carevi, kao što su amfiteatar i Augustov hram, koja mogu poslužiti i za diskusiju o problemima kao što su cenzura i propaganda.

5.2. Domene i odgojno – obrazovni ishodi

U *Predmetnom kurikulumu iz Likovne umjetnosti* su opisane i tri domene, to jest ključna koncepta učenja i poučavanja predmeta koji čine njegovu gradivnu strukturu.[39] U domeni *stvaralaštvo i produktivnost* naglasak je stavljen na istraživački rad učenika, u domeni *doživljaj i kritički stav* na analizu umjetničkih djela, argumentiranu raspravu, aktivan odnos prema nacionalnoj baštini te neposredan kontakt s umjetničkim djelom, a u domeni *umjetnost u kontekstu* na sagledavanje i razumijevanje djela kroz odgovarajući kontekst (stilski, umjetnički, povijesno-društveni, kulturološki, itd.).

Terenskom nastavom u Puli ostvaruju se ishodi svih domena: učenici provode istraživačke zadatke čiji je krajnji produkt prezentacija; dolaze u izravan kontakt s likovnim djelom, najčešće *in situ*, prethodno se upoznajući s njegovim društveno-povijesnim kontekstom; učenici analiziraju likovna djela te se upoznaju s načinima njihove zaštite i prezentacije.

5.3. Korelacija s drugim predmetima i međupredmetne teme

U Predmetnom kurikulumu su ukratko opisane mogućnosti korelacije Likovne umjetnosti s drugim nastavnim predmetima i međupredmetnim temama.[40] U okviru predložene terenske nastave u Puli predviđena je korelacija s predmetom Povijest. S obzirom da je Predmetni kurikulum za nastavu Povijesti strukturiran prema kronološkom slijedu i domenama, a terenska nastava u Puli fokusirana na antičku Pulu, gradivo koje učenici usvajaju tijekom putovanja poklapa se gradivom prvog razreda u kojem se obrađuje prapovijest i stari vijek.[41]

Međupredmetna tema *Učiti kako učiti* potiče učenike da se koriste iskustvom iz svakodnevnog života, da uče od drugih učenika i da povezuju gradivo sa znanjem iz ostalih

[39] Isto.
[40] Isto.
[41] Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, 2019.(https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html?fbclid=IwAR29okZxBKn-CZL-q_TAG5Che421FJgUN5inia7xnxBuB1nmSZVswq2bG3Q) (posjećeno 10.04.2020.)

predmeta.[42] Međupredmetna tema *Osobni i socijalni razvoj* uključuje razumijevanje stranih kultura i razvijanje pozitivnog stava prema svakom pojedincu kroz prevladavanje predrasuda i razvoj empatije.[43] Pula, kao grad s povijesnom talijanskom manjinom, je pogodno je mjesto za razvoj ove međupredmetne teme.[44] Iako se neće detaljno baviti tom temom, učenici će moći vidjeti kako je višejezičnost uklopljena u život grada i koje su mjere poduzete za njezino očuvanje. *Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije* podrazumijeva učinkovito, primjereno, pravodobno i odgovorno služenje informacijskim tehnologijama. Učenici trebaju naučiti filtrirati pronađene informacije, kritički promišljati o njima i vrednovati ih.[45] U fazi pripreme za terensku nastavu i za vrijeme njenog trajanja, učenici će samostalno istraživati i pronalaziti različite informacije o zadanim spomenicima. Također će uvidjeti gospodarsku važnost kreativnih profesija kao što su vizualna komunikacija te grafički i industrijski dizajn, ostvarujući očekivanja međupredmetne teme *Poduzetnost*.[46] To će najbolje moći uočiti tijekom posjeta muzejima i određenim lokalitetima. Promatrat će načine na koje stručnjaci komuniciraju sa širom publikom specifičnim vizualnim porukama čija je svrha privlačiti posjetitelje. Kroz međupredmetnu temu *Održivi razvoj*, učenici razvijaju svijest o materijalima i alatima koji se koriste u stvaralačkom procesu te propitkuju čovjekovo djelovanje na okoliš.[47] Istraživanjem povijesti grada Pule, učenici će spoznati arhitektonske i urbanističke promjene koje su se događale u gradu i kako su te intervencije djelovale na okoliš i zelene površine grada Pule.

---

[42] Isto.

[43] Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Kurikulum međupredmetne teme osobni i socijalni razvoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj (https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Publikacije/Medupredmetne/Kurikulum%20medupredmetne%20teme%20Osobni%20i%20socijalni%20razvoj%20za%20osnovne%20i%20srednje%20skole.pdf)(posjećeno 14.08.2020.)

[44] *Popis stanovništva 2011., Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama,* Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2011. https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_04/H01_01_04_zup18.html (posjećeno 19.03.2020.)

[45] Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Kurikuluma međupredmetne teme uporaba Informacijske i komunikacijske tehnologije za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj (https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Publikacije/Medupredmetne/Kurikulum%20medupredmetne%20teme%20Uporaba%20informacijske%20i%20komunikacijske%20tehnologije%20za%20osnovne%20i%20srednje%20skole.pdf) (posjećeno 13.08.2020.)

[46] Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Kurikulum nastavnog predmeta Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije u Republici Hrvatskoj, 2019. (https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Publikacije/Predmetni/Kurikulum%20nastavnog%20predmeta%20Likovna%20kultura%20za%20osnovne%20skole%20i%20Likovna%20umjetnost%20za%20gimnazije.pdf) (posjećeno 14.08.2020.)

[47] Isto.

Vidljivo je da terenska nastava u Puli pomaže u ostvarivanju većine zadanih međupredmetnih tema.

6.0. Kako organizirati terensku nastavu?

Postoje određena pravila za provedbu terenske nastave, ekskurzija i školskih izleta koje je 2000. godine izdalo tadašnje Ministarstvo prosvjete i športa.[48] Pravilnik je revidiran 2014. godine u dokumentu *Pravilnik o izvođenju izleta, ekskurzija i drugih odgojno obrazovnih aktivnosti izvan škole.*[49] Prema ovom dokumentu na početku školske godine potrebno je unijeti planiranu terensku nastavu u godišnji plan i program škole, odnosno školski kurikulum.[50] Prijedlog za izvedbeni plan i program izleta donose učenici, razrednik, roditelji, pedagog ili psiholog i nastavnici koji rade s učenicima, a odluku o pripremanju plana i programa donosi nastavničko vijeće i ravnatelj.[51] Nakon povratka s terenske nastave, nastavnik predaje izvješće o ostvarenom sadržaju učiteljskom vijeću i roditeljima.[52] Izvedbeni plan i program izleta mora sadržavati cilj i zadaće terenske nastave. Zatim mora imati nadnevke, tijek, odredište i program putovanja. Kada je terenska nastava već dogovorena bitno je dodati popis svih učenika koji sudjeluju na putovanju i nastavnika koji su pratitelji. Osim toga treba biti naveden prijevoz, smještaj, cijena putovanja po učeniku te način plaćanja.[53] Prema novim pravilima koje je donijela Agencija za odgoj i obrazovanje, profesor je dužan, sedam dana prije putovanja, prikupiti suglasnost roditelja svih učenika koji sudjeluju na terenskoj nastavi. Potrebna je suglasnost dvije trećine roditelja da bi se provela izvanučionička nastava.[54] Jednom kada je postignut dogovor, potrebno je objaviti javni natječaj za prikupljanje ponuda od organizatora putovanja od kojih povjerenstvo bira najpovoljnijeg.[55] Povjerenstvo čine ravnatelj, razrednik, voditelj, predstavnik roditelja i predstavnik učitelja.[56] Izleti i ekskurzije mogu se provoditi u nenastavne dane, a ako je riječ o stručnim ekskurzijama mogu se provoditi i u nastavne dane s

[48] Stella Ivo, *Priprema i provedba školskih izleta, ekskurzija i putovanja, Priručnik za učenike, učitelje, roditelje i turističke voditelje,* Hrvatski pedagoško - književni zbor, Zagreb, 2000., str 13.
[49] Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, *Pravilnik o izvođenju izleta, ekskurzija i drugih odgojno obrazovnih aktivnosti izvan škole,* Zagreb, 2014.
(https://www.azoo.hr/images/razno/Pravilnik_o_izvodenju_izleta_ekskurzija.pdf) (posjećeno 05.05.2020.)
[50] Stella, 2000., str. 13.
[51] *Organizacija izvanučionice nastave, izleta i ekskurzija,* Agencija za odgoj i obrazovanje, 2015.
[52] Stella, 2000., str. 14.
[53] Stella, 2000., str. 15.
[54] *Organizacija izvanučionice nastave, izleta i ekskurzija,* Agencija za odgoj i obrazovanje, 2015.
[55] Stella, 2000., str. 17.
[56] *Organizacija izvanučionice nastave, izleta i ekskurzija,* Agencija za odgoj i obrazovanje, 2015.

time da prate nastavni plan i program.[57] Da bi terenska nastava bila uspješna bitno je prvo pratiti i provesti sve ove administrativne obveze.

7.0. Didaktičko - metodički podaci

7.1. Odgojno-obrazovni ciljevi terenske nastave u Puli

Cilj terenske nastave u Puli je upoznati učenike s obilježjima antičkog grada na području Hrvatske. Učenici će, uz stručno vodstvo i profesore, upoznati i u skupinama istražiti karakteristike rimskih spomenika koje nalazimo u gradu. Time će razvijati sposobnost timskoga rada i suradnje s drugim učenicima. Od učenika se očekuje da istraže i upoznaju karakteristike razdoblja u kojemu je pojedino djelo nastalo. Proučavat će što je umjetnost značila u antičkom Rimu, kakav su stav Rimljani imali prema umjetnosti i kako su se prema njoj odnosili. Nadalje učenici će moći usporediti klasičnu umjetnost grada Rima i rimsku umjetnost u Puli. Učenici će se upoznati sa radom konzervatorskih službi i razraditi svoje prijedloge za očuvanje pulskih spomenika. Učenici će razvijati kritičko mišljenje pronalazeći relevantne informacije o pojedinim spomenicima unutar zadane literature i ostalih izvora. Po povratku u školu, učenici će u skupinama pismeno prezentirati rezultate svojih istraživanja i radove predati nastavniku. Od učenika se očekuje da budu kreativni i da u svoje radove uključe različite slikovne i video materijale koje su izradili i prikupili tijekom terenske nastave, razvijajući ujedno svoje komunikacijske i informatičke vještine.

7.2. Odgojno-obrazovni ishodi terenske nastave u Puli

Po povratku s terenske nastave i nakon predaje završnog rada, učenici će moći objasniti karakteristike antičkoga grada. Moći će navesti glavne urbane cjeline antičke Pule. Osim toga znat će nabrojati najvažnije rimske spomenike u gradu, navesti njihove karakteristike i povijesni značaj. Antičke spomenike u gradu Puli moći će usporediti sa spomenicima iz antičkog Rima i s umjetničkim djelima rimskih provincija. Učenici će moći objasniti glavne metode rada konzervatorskih službi i opisati način na koji se brinu o spomenicima u gradu Puli. Također će moći navesti najučestalije načine očuvanja antičkih spomenika.

[57] Stella, 2000., str. 18.

7.3. Metode i oblici rada

Terenska nastava u Puli obuhvaća različite metode rada. Prije terenske nastave primjenjuju se metode usmenog izlaganja i metoda razgovora kako bi se učenicima prezentirao plan putovanja i njihove zadaće za vrijeme trajanja terenske nastave te tijekom povratka u školu. Od učenika se očekuje da prate predavanja profesora i izlaganja stručnog vodstva te da samostalno čitaju zadanu literaturu.[58] Nakon što se učenici podjele u skupine, svakoj se dodjeljuje spomenik koji će istraživati. Isto tako im se dodjeljuje literatura koja će im pomoći pri istraživačkom radu (Vidi Prilog 1: Literatura za pojedine spomenike). Osim rada na zadanim tekstovima, učenici moraju samostalno istraživati i tražiti relevantne izvore kako bi prikupili potrebne podatke o spomenicima. Kako bi im se olakšao rad na spomenicima, učenici će dobiti radne listiće (Vidi Priloge 1 – 13: Radni materijali) koji će usmjeravati njihov rad, a ujedno će pomoći profesoru da prati njihov napredak. Poželjno je da učenici koriste pametne telefone tijekom terenske nastave obzirom da svaki spomenik u Puli ima QR kod kojeg mogu skenirati i tako prikupiti dodatne informacije o spomeniku. Učenici će imati priliku prezentirati rezultate svog istraživanja tijekom terenske nastave te će, uz nadopune koje će dobiti od stručnog vodstva, moći doraditi svoje materijale za završni rad koji predaju profesoru nakon putovanja. Po povratku u školu skupine moraju izraditi *PowerPoint* prezentaciju i esej te sve predati profesoru poštujući zadane rokove. Sami biraju metode i oblike rada kojima će se služiti tijekom izrade prezentacije. Bitno je da su metode smisleno odabrane i da je zadatak dobro odrađen.

7.4. Evaluacija

U fazi pripreme za terensku nastavu profesor upoznaje učenike s elementima ocjenjivanja. Učenici se vrednuju sumativno i formativno. Njihov završni rad, to jest skupna prezentacija, vrednovat će se sumativno ocjenom od 1 do 5, ovisno o uspješnosti njihovog istraživačkog rada i izlaganja (vidi Prilog 1: Elementi ocjenjivanja). Tijekom terenske nastave i po povratku u školu, profesor provjerava rad učenika i usmjerava ih. Opisne ocjene davat će na temelju učenikove aktivnosti tijekom terenske nastave i zalaganja u skupini. Još jedna bitna stavka ocjenjivanja je poštivanje rokova. Učenici moraju na vrijeme riješiti radne listiće i predati prezentaciju i esej. Oni moraju pokazati zainteresiranost za nastavu, moraju povezivati nastavne

[58] Navedene metode rada preuzete su od prof. Vladimira Poljaka (Vladimir Poljak, *Didaktika,* Školska knjiga, 1991., str.74 - 111.)

sadržaje, iznositi vlastite stavove i mišljenja. Učenici po završetku terenske nastave, kroz upitnik, ocjenjuju kvalitetu terenske nastave (vidi Prilog 2: Elementi ocjenjivanja) i uspješnost rada u skupini (vidi Prilog 3: Elementi ocjenjivanja). Ti upitnici će pomoći profesoru pri donošenju zaključne ocjene za njihov rad.

8.0. Terenska nastava u Puli

8.1. Zašto odabrati Pulu?

Pula je grad koji se nalazi skoro na rtu istarskog poluotoka.[59] S kopnene strane okružen je niskim brežuljcima, a s morske strane prostire se veliki zaljev kojeg prirodno štite otočići. Luka je duboka tridesetak metara zbog čega je vrlo pristupačna i povoljna za uplovljavanje.[60] To je jedan od najsigurnijih zaljeva na sjeveru Jadrana.[61] Zbog sredozemne klime, temperature su umjerene, a snijega gotovo nikad nema, stoga je Pulu moguće posjetiti u bilo koje doba godine, premda je najljepše u proljeće ili rano ljeto.[62] Učenici bi u Puli uživo mogli vidjeti umjetnička djela iz vremena prapovijesti pa sve do suvremenog doba.[63]

Osnutak grada Pule veže se uz razne predaje od kojih je najpoznatija ona o Argonautima koji su bježeći od Kolhiđana došli do Pule i osnovali grad.[64] Izuzmemo li legende, znamo da je zbog povoljnog položaja i dobre klime, grad naseljen još u prapovijesti kada su Histri podigli svoje naselje na gradini.[65] Rimska dominacija na području Istre započinje padom Nezakcija 177. godine. pr. Kr. kada su Rimljani definitivno pokorili Histre i zauzeli poluotok.[66] Pula se ističe bogatom antičkom prošlošću stoga je fokus terenske nastave na antičkim spomenicima. Učenici koji sudjeluju na terenskoj nastavi bavit će se umjetničkim djelima iz histarskog razdoblja pa sve do razdoblja kasne antike. Naglasak je svakako na carskom razdoblju iz kojeg nam je sačuvana većina antičkih spomenika.[67]

---

[59] Vitomir Ujčić, *Pula,* Agencija za fotodokumentaciju, Zagreb, 1964., str. 3.
[60] Ujčić, 1964., str. 3.
[61] Mlakar Štefan, *Antička Pula,* treće izdanje, Arheološki muzej Istre, Pula, 1978., str. 5.
[62] Ujčić, 1964., str. 3.
[63] Ujčić, 1964. str. ??? ako je stranica ista kao i u prethodnoj bilješki, onda ostavite samo ovu bilješku, a prethodnu obrišite. nije potrebno stalno ponavljati isti izvor kada citirate istu stranicu.
[64] Robert Matijašić, Klara Buršić – Matijašić, *Antička Pula s okolicom,* Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 1996., str. 9.
[65] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 9.
[66] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 33.
[67] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996. str. ?

8.2. Priprema terenske nastave

Prije odlaska na terensku nastavu, predmetni nastavnik održava predavanje za sve učenike koji odlaze u Pulu. Na početku sata učenike je potrebno podijeliti u 13 skupina. Nakon toga profesor održava kraće predavanje tijekom kojeg objašnjava učenikove obveze za vrijeme trajanja terenske nastave i što se od njih očekuje po povratku. Svaka skupina dobiva jednu temu, to jest antički spomenik kojim će se baviti. Njihov zadatak je proučiti i analizirati spomenik prije odlaska na terensku nastavu i na samom lokalitetu. Svaka skupina dobiva radne materijale sa zadacima (Vidi Priloge 1 – 13: Radni materijali) i preporučenu literaturu za pojedine spomenike (Vidi Prilog 1: Literatura za pojedine spomenike). Radni materijali i literatura će usmjeravati njihov rad i olakšati im istraživački rad. Ako je potrebno, profesor može s učenicima pregledati materijale i pojasniti ako je nešto nejasno. Prije odlaska na terensku nastavu, učenici se bave istraživačkim radom. Proučavaju dobivenu i traže dodatnu relevantnu literaturu. Rješavaju radne listiće i pripremaju izlaganja koja će održati pred spomenicima u gradu Puli. Za vrijeme trajanja terenske nastave učenici će imati organizirana stručna vodstva koja će im pružiti dodatne podatke o zadanim spomenicima i time im pomoći u izradi završne prezentacije. Bitno je naglasiti učenicima da će po povratku sa terenske nastave morati izraditi prezentaciju o temama i spomenicima koje su istraživali te pismeno izložiti rezultate svog istraživačkog rada. Učenici također moraju prikupiti kvalitetne fotografije i video materijale koje će upotrijebiti u svojoj prezentaciji i završnom radu. Profesor na uvodnom satu upoznaje učenike s vremenikom i njihovim dnevnim aktivnostima te sa kriterijima ocjenjivanja te . (Vidi prilog 1: Vremenik).

8.2.1. Prva skupina

Prva skupina istražuje urbanizam grada Pule i antičku luku (Vidi poglavlje 9.2.1.). Učenici moraju proučiti urbanizam antičkog grada. To podrazumijeva rad na starim kartama. Učenici će savladati čitanje karata i pronaći najvažnije urbanističke cjeline na karti antičke Pule. Radni listići usmjerit će ih na bitne teme kao što su načini urbanističkog oblikovanja i glavne ceste *cardo i decumanus.* Prije odlaska na terensku nastavu pripremaju se za izlaganje u samom gradu. Za vrijeme trajanja terenske nastave drže izlaganje o urbanizmu i prate izlaganja stručnog vodstva te tako prikupljaju dodatne podatke o razvoju grada i antičke luke. Učenici mogu koristiti aplikacije kao što je *Google Maps* i usporediti izgled antičke Pule i današnjeg grada.

8.2.2. Druga skupina

Druga skupina bavi se jednim od ulaza u antičku Pulu, a to su *dvojna vrata* (Vidi poglavlje 9.2.2.).[68] Učenici moraju locirati spomenik na karti antičke Pule. Nakon toga, prateći izlaganja stručnog vodstva i samostalnim istraživačkim radom, moraju sakupiti sve relevantne podatke o spomeniku. Bitno je da istaknu vrijeme i povijesnu podlogu nastanka spomenika, opišu njegov izgled i objasne namjenu. Tijekom svog istraživanja morat će se pozabaviti i gradskim bedemima koji su sastavni dio njihove istraživačke teme. Učenici drže kraće predavanje pred gradskim vratima u gradu Puli.

8.2.3. Treća skupina

Treća skupina bavi se još jednim gradskim vratima, *Herkulovim vratima* (Vidi poglavlje 9.2.3.).[69] Kao i prethodna skupina moraju locirati spomenik na karti Pule. Zatim prateći zadatke na radnim materijalima (Vidi poglavlje 11.2.) istražuju povijesne podatke o spomeniku. Slušajući predavanja stručnog vodiča moći će prikupiti dodatne podatke koje nisu spomenuli prilikom svog izlaganja. Osim toga pozabavit će se ikonografijom, proučavajući reljefni portret na zaglavnom kamenu vrata. Ova tema je također povezana uz gradske bedeme o kojima nam skupina može nešto reći.

8.2.4. Četvrta skupina

Četvrta skupina istražuje jedan od najljepših spomenika u gradu. To je *slavoluk Sergijevaca* (Vidi poglavlje 9.2.4.). Učenici moraju locirati spomenik i datirati ga. Nakon toga moraju analizirati dekoraciju slavoluka. Za vrijeme izlaganja uvijek mogu računati na pomoć i nadopune stručnog vodiča. Obzirom da je slavoluk bogat reljefima, učenici će moći prikupiti puno fotografskog materijala za *PowerPoint* prezentaciju. Povijest spomenika ima veliki značaj za grad. Od učenika se očekuje da ju istraže i prepričaju tijekom svog izlaganja. Bitno je da učenici uoče odnos između gradskih vrata i slavoluka.

8.2.5. Peta skupina

Peta skupina proučava pulski *Forum* (Vidi poglavlje 9.2.5.). Od učenika se očekuje da lociraju *Forum* nakon čega će objasniti njegovu funkciju i karakteristike. Zatim je bitno da objasne povijesni razvoj pulskog Foruma i da ga usporede s forumom jednog rimskog grada po izboru. Moraju opisati hramove i objasniti njihovu funkciju,

[68] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 53.
[69] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 54.

kome su bili posvećeni i kada su nastali. Osim toga moraju istražiti sudbinu foruma nakon rimske vladavine i koja je njegova funkcija danas. Bitno je da kažu nešto o pokretnim arheološkim nalazima koji su pronađeni na tom području. Neke od tih podataka moći će čuti i od stručnog vodstva, ali se od učenika očekuje da izlože većinu navedenog.

8.2.6. Šesta skupina

Šesta skupina istražuje ostatke *velikog i malog rimskog kazališta* (Vidi poglavlje 9.2.6.). Nakon što lociraju kazališta, moraju ih datirati. Bitno je da istraže povijesne podatke o kazalištima, da prouče kako je došlo do propadanja tih spomenika i kako su se zaštitili. Spojem vlastitog istraživačkog rada i podataka koje su čuli od stručnog vodstva trebali bi iznijeti informacije o manifestacijama koje su se odvijale u kazalištima i kako je izgledala zabava u rimsko doba. Osim toga moraju proučiti i analizirati kazališta, odrediti njihove arhitektonske elemente i objasniti način na koji su izgrađena.

8.2.7. Sedma skupina

Sedma skupina bavi se najznačajnijim rimskim spomenikom koji je ujedno jedan od simbola grada Pule. Riječ je o *amfiteatru* (Vidi poglavlje 9.2.7.). Učenici će imati organizirano vodstvo unutar pulske arene tijekom kojeg će morati izložiti rezultate vlastitog istraživanja. Od učenika se očekuje da prikupe povijesne podatke o spomeniku i objasne njegov razvoj. Moraju se pozabaviti funkcijom građevine i opisati kako su izgledali događaji koji su se odvijali u tom objektu. Na kraju moraju objasniti način očuvanja spomenika kroz povijest i njegovu funkciju danas. Od stručnog vodiča se očekuje da nadopuni učenike i da im pomogne u daljnjem radu.

8.2.8. Osma skupina

Osma skupina bavi se mozaicima koji su pronađeni na području Pule (Vidi poglavlje 9.2.8.). Za početak je bitno da navedu što više mozaika i gdje se oni nalaze. Uz pomoć predavanja stručnog vodiča, od učenika se očekuje da objasne funkciju mozaika i njihovu umjetničku vrijednost. Trebali bi reći nešto i o načinu izrade mozaika. Nakon toga se moraju pozabaviti najznačajnijim mozaikom u gradu, a to je *mozaik Kažnjavanje Dirke.* Nakon što ga lociraju na karti Pule, trebali bi reći nekoliko podataka o dataciji mozaika i njegovom otkriću. Na kraju je potrebno proučiti i prepričati mitološku pozadinu prikaza.

8.2.9. Devet skupina

Deveta skupina analizirat će rimske *domuse* na području grada Pule (Vidi poglavlje 9.2.9.). Istraživačkim radom i prateći predavanja vodstva, učenici moraju usvojiti karakteristike rimskog *domusa* i razliku između *domusa* i *insule*. Moraju locirati što više *domusa* na području grada. Nakon toga se moraju koncentrirati na *Agripininu kuću* koja se nalazi u blizini foruma i koja je reprezentativan primjer rimskog *domusa* u Puli.[70] Učenici se moraju pozabaviti datacijom te rimske kuće, odrediti njezine dijelove i funkciju pojedinih prostora. Nakon toga bi trebali reći nešto o skulpturi koja je pronađena u ovom *domusu* i analizirati ju objašnjavajući koga skulptura predstavlja i zašto je bitna.

8.2.10. Deseta skupina

Deseta skupina istražuje arheološki lokalitet *Nezakcij* (Vidi poglavlje 9.2.10.). Učenici će locirati lokalitet, nakon čega moraju analizirati ostatke građevina koje su nam sačuvane na lokalitetu. Tijekom terenske nastave će se organizirati posjet lokalitetu gdje će učenici uz organizirano stručno vodstvo moći snimiti potrebne fotografske i video materijale za prezentaciju. Od učenika se očekuje da na lokalitetu održe kraće predavanje o važnosti i karakteristikama Nezakcija. Učenici moraju istražiti i povijest Nezakcija. Bitno je da obuhvate razdoblje od vladavine Histra pa sve do kasne antike kako bi objasnili kontinuirani razvoj arhitekture na tom području. Posebnu pažnju moraju posvetiti hramovima. Na kraju trebaju reći nešto o pokretnim arheološkim nalazima koji su pronađeni na lokalitetu i imaju značajnu umjetničku vrijednost.

8.2.11. Jedanaesta skupina

Jedanaesta skupina istražuje komplekse u uvali Verige i Dobrika na Brijunima (Vidi poglavlje 9.2.11.). Prvo moraju locirati lokalitete, nakon čega kreću s istraživačkim radom. Učenici će imati organizirano vodstvo po lokalitetima tijekom kojih će također moći prikupiti korisne informacije o arhitekturi koju tamo nalazimo, a osim toga prikupit će i slikovni i video materijal za prezentaciju. Važno je naglasiti da stručno vodstvo služi kao nadopuna učeničkog izlaganja koje su pripremili prije odlaska na terensku nastavu. Učenici moraju datirati lokalitet i objasniti njegov razvoj. Moraju analizirati i pozabaviti

[70] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str.163 – 164.

se funkcijom pronađene arhitekture. Posebnu pažnju treba posvetiti mozaicima i freskama koje su pronađene u objektima.[71]

8.2.12. Dvanaesta skupina

Dvanaesta skupina analizira mauzolej i sarkofage s područja grada Pule (Vidi poglavlje 9.2.12.). Učenici moraju proučiti i objasniti rimske pogrebne običaje. Nakon toga moraju istražiti karakteristike pulskih sarkofaga. Poželjno je da učenici odaberu nekoliko sarkofaga i analiziraju ih. Bitno je da to budu sarkofazi koji su izloženi ili u Parku grada Graza ili u Arheološkom muzeju Istre kako bi učenici mogli održati svoja predavanja pred spomencima i time omogućili i ostalim učenicima da ih vide. Osim toga moraju analizirati ostatke mauzoleja. Mauzolej je potrebno locirati na mapi grada i opisati ga. Posebnu pažnju treba posvetiti reljefnoj dekoraciji mauzoleja.

8.2.13. Trinaesta skupina

Posljednja skupina bavi se rimskom skulpturom s područja grada Pule (Vidi poglavlje 9.2.13.). Učenici moraju izdvojiti nekoliko bitnih skulptura koje su pronađene na području Pule. Nakon toga trebaju proučiti karakteristike rimske skulpture i usporediti rimsku skulpturu s područja grada Pule s onom iz Rima ili nekog drugog antičkog grada po izboru. Učenici moraju izdvojiti nekoliko skulptura i analizirati ih. Opet je bitno da odaberu skulpture koje su izložene u muzeju kako bi pred njima održali svoja izlaganja. Na taj način će moći dobiti dodatne informacije o skulpturi od kustosa arheološkog muzeja. Bitno je da pri analizi posebnu pažnju posvetite načinu oblikovanja likova.

9.0. Provedba terenske nastave

Terenska nastava u Puli traje četiri dana. Učenici će posjetiti najvažnije antičke spomenike u gradu. Slušajući predavanja stručnog vodstva i vlastitim istraživačkim radom prikupit će što više informacija o zadanim spomenicima kako bi mogli izraditi kvalitetnu *PowerPoint* prezentaciju. Tijekom obilaska grada od učenika se očekuje da održe predavanja o zadanim spomenicima da postavljaju pitanja i da sudjeluju u raspravama o spomenicima. Bitno je da uoče umjetničku vrijednost spomenika i da promotre način očuvanja antičkih građevina u Puli. Prvi dan terenske nastave usmjeren je na centar antičkog grada i na spomenike koje

[71] Rimska vila u uvali Verige, https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/uvala-verige (posjećeno 20.05.2020.)

nalazimo u gradu. Učenici će slušati predavanja o urbanizmu grada te njegovim vratima, zidinama i slavolucima. Zatim će se osvrnuti na *Forum,* kazališta i amfiteatar. Bavit će se i rimskim *domusima* i mozaicima. Drugi dan terenske nastave posvećen je arheološkom lokalitetu *Nezakciju* gdje će se baviti histarskom kulturom i dolaskom Rimljana na istarski poluotok. Treći dan organizirat će se izlet u Nacionalni park Brijuni gdje će učenici usvojiti karakteristike rimske ladanjske i sakralne arhitekture. Posljednji dan terenske nastave fokusirat će se na pokretne arheološke nalaze. Učenici će se baviti sarkofazima, skulpturom i sitnim nalazima koji imaju umjetničku vrijednost. Neke od tih nalaza moguće je vidjeti po gradu dok su neki smješteni u Augustovom hramu i Arheološkom muzeju Istre.[72] Učenici će posjetiti obje ustanove i poslušati predavanja skupina i stručnog vodstva.

Slijedi kratki pregled svih bitnih antičkih građevina i lokaliteta na području grada Pule i okolice koje učenici moraju obraditi i koje će posjetiti tijekom terenske nastave.

9.1. Urbani razvoj grada Pule i antička luka

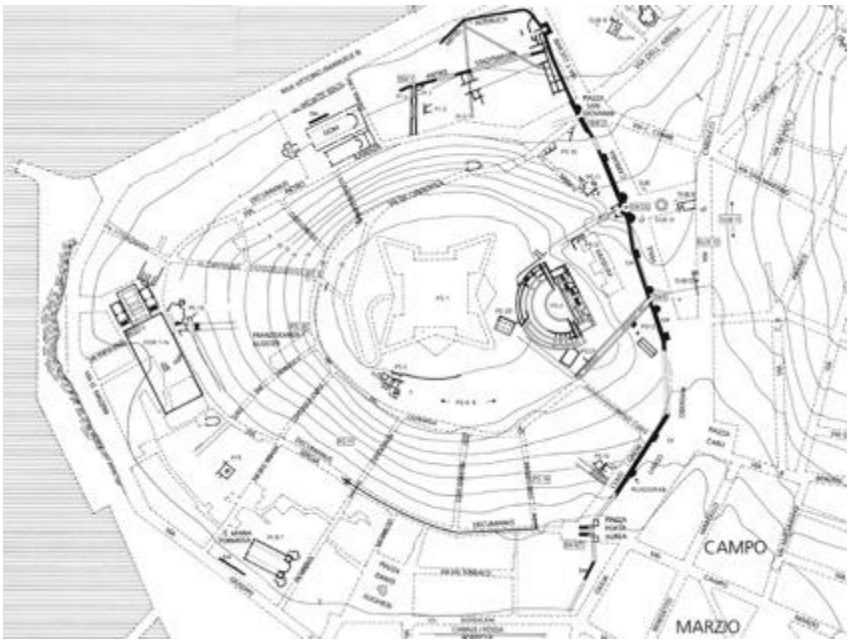
Početak razvoja grada Pule, kakav danas poznajemo, vežemo uz dolazak Rimljana na ovo područje.[73] Odmah je vidljivo da Pula ima neobičnu urbanu mrežu u usporedbi s drugim antičkim gradovima. Dok ostali gradovi imaju oblik četverokuta, Pula se širi oko središnjeg brežuljka (Vidi Sl. 1).[74] Centar je prapovijesni brežuljak koji okružuju dvije glavne koncentrične ulice (*decumanus*), a one su međusobno povezane zrakastim usponima (*cardo*) koji sežu sve do vrha brežuljka.[75] Ovakav urbani oblik nalikuje paukovoj mreži.[76] Brežuljak je, kao centar grada, odabran iz strateških i povijesnih razloga. Ne smijemo zanemariti da je na tom području nekad bilo brončanodobno naselje. Osim toga brežuljak se nalazio blizu izvora vode i nedaleko od morskog zaljeva. Sve je to bilo bilo presudno za Rimljane da smjeste svoj grad baš na ovo područje, a ne na područje Nezakcija u zaljevu Budave.[77] Gradski Forum nije nastao na brdu već

[72] Arheološki muzej Istre, antički postav (http://www.ami-pula.hr/stalni-postav/anticka-zbirka/) (posjećeno 14.04.2020.)

[73] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 10.
[74] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 48.
[75] Gudelj, 2014., str. 21.
[76] Isto.
[77] Isto.

se nalazi između sjevernih i istočnih vrata.[78] Osim urbanističke strukture bitno je spomenuti da je Pula bila dobro povezana sa ostalim antičkim gradovima od kojih je najvažnija Akvileja.[79]

Bit pulskog zaljeva vidljiva je iz činjenice da je riječ o najvećem i najbolje zaštićenom zaljevu na hrvatskom Jadranu.[80] Zato nas ne čudi da je takav zaljev iskorištavan još od samih početaka plovidbe. Poznato je da su Histri, prije dolaska Rimljana, dominirali ovim područjem. Osim što su podigli naselja i uspostavili kontrolu na kopnu, bili su iskusni moreplovci.[81] Bavili su se ribolovom i gusarenjem, što je kasnije predstavljalo problem Rimljanima i njihovim saveznicima.[82] Njihova glavna luka bila je u uvali Budave.[83] Padom Nezakcija 177. g. pr. Kr. na značaju dobivaju luke na zapadnoj obali Istre.[84] Iako danas ne znamo gdje se točno nalazila luka antičke Pule, stručnjaci pretpostavljaju da je bila negdje na području između Augustovog hrama i crkve Sv. Marije Formoze.[85]

Sl. 1 – karta antičke Pule prema Mate Suiću, iz *Antički grad na istočnom Jadranu,* 2003.

[78] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 51.
[79] Isto.
[80] Buršić – Matijašić Klara, *Luka Pula u prapovijesti i rimsko doba,* u: Iz Povijesti Pulske luke, Lučka uprava Pula, 2006.,str. 9
[81] Isto. Str. 17
[82] Isto.
[83] Isto. Str. 22
[84] Isto.
[85] Isto. Str. 40

9.2. Dvojna vrata

Opseg pulskih bedema iznosio je 1600 m, a postojalo je čak 12 vrata.[86] To su: Porta San Giovanni, Porta Monastero, Stovagnaga, Barberina, Badia i Santa Giuliana na obali, Porta Fontana, S. Maria Alta, Gemina, Ercole, Rata ili Aurata i Santa Margherita s kopna.[87] Većina bedema i vrata nije sačuvano. Danas možemo vidjeti rekonstrukcije bedema na potezu od Dvojnih do Herkulovih vrata. Pratimo li antičke bedeme prvo ćemo naići na Dvojna vrata (Vidi Sl. 2) iz 2. st.[88] Vrata se sastoje od dva polukružna ulaza jednakih veličina koji su odijeljeni i flankirani polustupovima s kompozitnim kapitelima. Vrata završavaju reljefno dekoriranim vijencem. Vide se i ostatci utora za rešetke koje su se spuštale i blokirale prolaz (Vidi Sl. 3).[89] Vrata su nekad predstavljala ulaz u ulicu koja je vodila prema antičkom teatru.[90] Vrata su bila vidljiva sve do dolaska Mlečana kada su zatrpana.[91] Prilikom razgledavanja potrebno je naglasiti da natpisna ploča koja se nalazi na vrhu vrata nije originalni dio već je dodana u 19. stoljeću.[92]

Sl. 2 – Dvojna vrata

[86] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 53.
[87] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 54.
[88] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 61.
[89] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 61.
[90] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 61.
[91] Gudelj, 2014., str. 19.
[92] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 62.

Sl. 3 – Dvojna vrata, detalj s kompozitnim kapitelom i vidljivim utorom za rešetke

9.3. Herkulova vrata

Prateći zidine u smjeru jugozapada dolazimo do Herkulovih vrata. To je najstariji ulaz u grad.[93] Datiramo ih u 1. st. pr. Kr. zahvaljujući natpisu koji se nalazi pri vrhu samih vrata.[94] Natpis spominje duumvire pa prema njihovim imenima i činjenici da znamo kada su bili na toj poziciji, možemo odrediti vrijeme nastanka Herkulovih vrata (Vidi Sl. 4).[95] Jedan od spomenutih je Gaj Kasije Longin, brat jednog od Cezarovih ubojica.[96] Ovo znači da je spomenik nastao prije 44. g. pr. Kr. jer je nezamislivo da bi ova osoba bila na toj poziciji nakon Cezarovog ubojstva.[97] Taj se natpis uzima i kao pokazatelj vremena osnutka grada Pule.[98]

Ako pogledamo gradska vrata vidimo da je riječ o polukružnim vratima na čijem se vrhu nalazi reljefna dekoracija.[99] Na reljefu možemo učiti bradatu ljudsku glavu s kovrčama, a lijevo od glave toljagu (Vidi Sl. 5). To su atributi mitskog junaka Herkula.[100] On je ujedno bio i zaštitnik grada, a njegovo ime nalazimo i u starom nazivu Pule koje glasi *Colonia Iulia Pollentina Herculanea*.[101] Osim toga u tom nazivu opet pronalazimo potvrdu da je grad vjerojatno osnovan u Cezarovo vrijeme zbog pridjeva *Iulia*. Sličan zaključak proizlazi iz drugog

[93] Sanader Mirjana, *Antički gradovi u Hrvatskoj,* Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 76.
[94] Mlakar Štefan, *Antička Pula,* 3. izdanje, Kulturno povijesni spomenici Istre II, Pula 1978.,str. 28.

[95] Mlakar, 1978.,str. 28.
[96] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 45.
[97] Isto., str. 45.
[98] Isto., str. 45.
[99] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 64.
[100] Sanader, 2004., str. 76.
[101] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 64.

naziva grada Pule koji glasi *Colonia Pietas Iulia Polentina* u kojem odmah prepoznajemo pridjev Julijevsko milosrđe.[102]

Sl. 4 – Herkulova vrata

Sl. 5 – Herkulova vrata, detalj Herkulove glave i toljege

9.4. Slavoluk Sergijevaca

Prateći zidine prema jugu dolazimo do još jednog ulaza u grad. To su Zlatna vrata, koja nisu u potpunosti sačuvana, ali nam je ostao sačuvan slavoluk Sergijevaca (Vidi Sl. 6) koji je bio dekorativni dio unutrašnje strane gradskih vrata.[103] Slavoluk je zapravo bio prislonjen uz gradska vrata.[104] Riječ je o privatnom spomeniku kojeg je podigla Salvia Postuma u čast trojice muškaraca iz svoje obitelji.[105] S istočne strane nema dekoracije obzirom da su tu stranu sakrivala gradska vrata, ali se na zapadnoj strani krije mnoštvo ukrasa koji su bili vidljivi prilikom izlaska iz grada.[106] U izobilju dekoracija prepoznajemo alegorijske prikaze krilatih Viktorija (Vidi Sl. 7), borbu orla sa zmijom (Vidi Sl. 8), koji se nalazi u središtu svoda slavoluka, i friz s vojničkom opremom.[107] Prikazi simbolično prikazuju borbu dobra i zla, tj. Rima i neprijatelja. Na slavoluku

[102] Isto., str. 45.
[103] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 101.
[104] Gudelj, 2014., str. 70.
[105] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 101.
[106] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 101.
[107] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 101.

nalazimo i posvetni natpis Luciju Sergiju Lepidu, tribunu legije.[108] Nekad su se na atici slavoluka nalazili i kipovi muškaraca kojima je slavoluk posvećen.[109] Sam slavoluk nalazi se na visokom postamentu na kojem se nastavljaju po dva polustupa. Oni su kanelirani i završavaju korintskim kapitelima. U unutrašnjosti luka nalazimo reljefne ukrase lišća, vitica i drugih biljaka. Spomenik datiramo nakon 31. godine tj. nakon bitke kod Akcija jer iz izvora znamo da je Lepidova legija raspuštena odmah nakon te bitke.[110]

Slavoluk je stoljećima privlačio pozornost poznatih teoretičara i umjetnika koji su stvarali grafičke prikaze ovog spomenika.[111] Neki od poznatijih su Andrea Palladio i Sebastiano Serlio.[112] Osim toga slavoluk Sergijevaca je služio kao model prema kojem su realizirani važni renesansni spomenici kao npr. *Slavoluk Alfonsa I. Aragonskog* u Napulju.[113] Slavoluk je svakako jedan od najznačajnijih spomenika koji se ne smije izostaviti tokom terenske nastave. Poslužit će kao primjer za razumijevanje dekoracije Augustovog doba, ali i za usvajanje elemenata antičke arhitekture, tj. vokabulara.

Sl. 6 – Slavoluk Sergijevaca

Sl. 7 – Slavoluk Sergijavaca, detalj luka s natpisom Salvije Postume i krilatim Viktorijama

[108] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 101.
[109] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 101.
[110] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 103.
[111] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 116.
[112] Gudelj, 2014., str. 344.
[113] Gudelj, 2014., str. 157.

Sl. 8 – Slavoluk Sergijevaca, detalj unutrašnje strane luka s prikazom borbe zmije i orla

9.5. Forum

Idući građevinski kompleks je Forum (Vidi Sl. 9). Pulski Forum bio je centar javnog života svakog Rimljanina. Tu su se odvijale sve političke, trgovačke i sakralne aktivnosti u gradu.[114] Osim toga bile su omogućene i sportske aktivnosti koje su se odvijale pod trijemovima.[115]

Najbitnija građevina na forumu koja nam je do danas sačuvana je Augustov hram (Vidi Sl. 10).[116] Hram je nastao između 2. i 14. godine. Rađen je u stilu ranoga Carstva pod utjecajem helenističke umjetnosti.[117] Trijem Augustova hrama sastoji se od četiri stupa s korintskim kapitelima i po jednim stupom s bočne strane. Učenici će na ovom primjeru naučiti prepoznati korintski red koji se sastoji od atičke baze, tijela, kapitela s lišćem akanta, koji su na ovom hramu posebno vitki i tanki, i volutama, arhitrava, friza i vijenca.[118] Tijela korintskih stupova trijema pulskoga hrama su glatka, odnosno nemaju kanelire. Iza trijema nalazi se longitudinalna cela. Na ugaonim dijelovima cele su kanelirani pilastri s korintskim kapitelima. Iznad svih nosača nalazi se arhitrav s dekoriranim vijencem. Dekoracija uključuje lišće akanta, loze, ptice i granje.[119]

[114] Suić, 2003., str. 244.
[115] Isto.
[116] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 76.
[117] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 76.
[118] Vitruvije, *Deset knjiga o arhitekturi,* Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb, 1999., str. 79.
[119] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 84.

Interes za proučavanje ove građevine javlja se već u doba renesanse.[120] Podatke o spomeniku i njegove nacrte nalazimo u Palladijevom djelu *Četiri knjige o arhitekturi.*[121] Godine 1945. hram stradao tijekom bombardiranja te je ostalo sačuvano samo tri četvrtine jednog pročelnog stupa.[122] Naredne dvije godine nakon bombardiranja izvode se rastauratorski radovi na hramu, a o tome piše Gino Pavan koji je bio sudionik istih.[123] Cilj restauratora bio je ponovno podići hram onakav kakav je nekad bio.[124] Prilikom restauriranja koristili su se prije spomenuti Palladijevi nacrti.[125] Sjeverno od Augustovog hrama nalazio se još jedan jednaki hram, a vjeruje se da je podignut u čast božice Dijane.[126] Danas nam je sačuvano samo njegovo začelje.[127] U sredini se vjerojatno nalazio treći hram i tako činio kompleks hramova u kojima se u početku štovala Kapitolijska trijada.[128] Hramovi su bili povišeni i gledali su prema forumu, a svaki je imao stepenice koje su vodile na trijem.[129] Sam forum bio je veličine 39 x 82 metra.[130] Bio je četvrtastog oblika i s tri strane okružen trijemom koji je povezivao otvoreni dio foruma s djelom gdje su se nalazile trgovine i javne prostorije.[131] Važnost foruma očituje se u tome da je i u srednjem vijeku korišten kao glavni gradski trg, što je ostao sve do danas.[132]

[120] Gudelj, 2014., str. 82.
[121] Gudelj, 2014., str. 280.
[122] Ines Vanjak, Marko Špikić, *Principi restauriranja Augustovog hrama u Puli 1946. i 1947. godine,* Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 37 – 2013., 38 – 2014., str. 8.
[123] Gudelj, 2014., str. 82.
[124] Vanjak, Špikić, 2013., 2014., str. 11.
[125] Vanjak, Špikić, 2013., 2014., str. 12.
[126] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 86.
[127] Gudelj, 2014., str. 83.
[128] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 86.
[129] Mlakar, 1978., str. 30.
[130] Gudelj, 2014., str. 83.
[131] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 67.
[132] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 70.

Sl. 9 – pulski Forum

Sl. 10 – Augustov hram

9.6. Malo i veliko rimsko kazalište

Na istočnoj padini brežuljka, unutar gradskih zidina, podignuto je malo rimsko kazalište (Vidi Sl. 11).[133] Sagrađeno je tijekom 1. st.[134] Kazalište je u potpunosti prilagođeno terenu, a u dijelovima je uklesano u živu stijenu. Izvorni izgled teatra rekonstruiran je prema ostacima temelja.[135] Teatar je imao tri ulaza, scensku zgradu, polukružnu orkestru i polukružno gledište.[136] Na istočnoj strani pronađeni su ostaci pročelne zgrade koja je omeđivala kazalište.[137] Na području gdje se nalazila scenska zgrada pronađeni su fragmenti kazališnih maski koje su krasile fasadu, a danas su dio fundusa Arheološkog muzeja Istre.[138] Zgrada je imala troja monumentalna vrata.[139] Iza zgrade nalazio podiji koji se nastavljao sve do niže polukružne orkestre.[140] Iznad orkestre nalazi se polukružni prostor za gledatelje kojima se pristupalo hodnicima.[141]

[133] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 125.
[134] Petešić Silvana, *Rimske kazališne maske,* Izložbeni katalog 17, Arheološki muzej Istre, Pula, 2019. str. 2.
[135] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 125.
[136] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 125.
[137] Mlakar, 1978., str. 32.
[138] Petešić, 2019., str. 8.
[139] Mlakar, 1978., str. 32.
[140] Mlakar, 1978., str. 32.
[141] Mlakar, 1978., str. 32.

Drugo kazalište nalazimo na padinama brda Zaro izvan gradskih zidina.[142] Kazalište je nastalo u razdoblju između kraja rimske Republike i početka Carstva.[143] Iako nam kazalište nije sačuvano kao kazalište na Kaštelu, poznato nam je da je bilo veće od onog unutar zidina i mogao je primiti između 4000 i 5000 gledatelja.[144] O impozantnosti kazališta govore nam procjene da je pročelna zgrada bila dugačka čak 100 m, a polumjer orkestre iznosio je 25 m.[145] Scenska zgrada imala je visoko prizemlje i arkade na prvoj i drugoj etaži.[146] Polukružno gledište bilo je presječeno supstrukcijama koje su vodile s vrha gledišta do okrestre.[147] Detalje o izgledu i dekoraciji kazališta poznati su nam iz drvoreza prije spomenutog arhitekta Sebastiana Serlia koji je djelovao u XVI. stoljeću. Kazalište je u potpunosti uništeno u 17. stoljeću zbog požara, uzrokovanog elementarnim nepogodama, i eksploatacije kamena.[148] Kako nam je poznato, preostalo kamenje kazališta, koje je već bilo u raspadnom i neprepoznatljivom stanju, korišteno je u izgradnji mletačke utvrde u Puli koju je projektirao Antoine de Ville.[149]

Sl. 11 – Malo rimsko kazalište

[142] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 132.
[143] Suić, 2003., str. 259.
[144] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 125.
[145] Mlakar, 1978., str. 33.
[146] Mlakar, 1978., str. 33.
[147] Suić, 2003., str. 259.
[148] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 132.
[149] Mlakar, 1978., str. 33.

9.7. Amfiteatar

I napokon dolazimo do najpoznatije antičke građevine u Puli, a to je amfiteatar (Vidi Sl. 12). To je šesti amfiteatar po veličini u svijetu.[150] Sama građevina elipsastog tlocrta podignuta je van gradskih bedema.[151] Gradnja amfiteatra je započeta u doba Augusta, ali je današnji izgled dobio u doba Flavijevaca kada je primao čak 20.000 gledatelja.[152] U Augustovo doba to je bila manja drvena građevina, a Vespazijan, Tit i Domicijan ju proširuju i oblažu kamenom.[153] Oko arene, mjesta gdje su se odvijali razni zabavni sadržaji i gladijatorske borbe, protezalo se gledalište.[154] Gledište je okruživalo cijelu arenu, a bilo je podijeljeno na 30 redova koje su sjekli radijalni prolazi.[155] Dio sjedišta bio je podignut na zidanim strukturama, a dio je bio usječen prirodnu padinu brda.[156] Vanjski zid sastojao se od tri etaže. Prve dvije su rastvorene s 72 polukružna luka, a posljednja s 64 pravokutna otvora.[157] Za razliku od ostalih amfiteatara u svijetu, Pulska arena ima nadogradnje na istočnim i zapadnim dijelovima na kojima su se smještale stube. Između stubišta nalazimo trinaest lučnih otvora u smjeru istok - zapad i devetnaest otvora u smjeru sjever - jug.[158] Ispod same arene nalazi se sustav za odvodnju i podzemne prostorije koje danas služe kao izložbeni prostor.[159] Te prostorije koristile su se za vježbanje i smještaj gladijatora.[160] Neke od prostorija korištene su za držanje zvijeri koje su se koristile u gladijatorskim igrama.[161] Specifičan je podzemni hodnik koji vodi do podrumskih prostorija susjedne kuće. Kroz taj prolaz su se odvodili ranjeni ili smrtno stradali gladijatori.[162] Amfiteatar je iznimno očuvan i danas ponajprije zahvaljujući zalaganju i borbi pojedinaca kao što je bio Gabriele Emo.[163] Njegovo ime uklesano je na spomen – ploči (Vidi Sl. 13) koju nalazimo na vanjskom plaštu amfiteatra.[164] Opće vjerovanje je da je baš Emo zaustavio uništenje

[150] Sanader, 2004., str. 80
[151] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 137.
[152] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 138.
[153] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 138.
[154] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 138.
[155] Maklar Štefan, *Amfiteatar u Puli,* Kulturno povijesni spomenici Istre I. (5. izdanje), Arheološki muzej Istre, Pula, 1977., str. 17.
[156] Mlakar, 1977., str. 17.
[157] Sanader, 2004., str. 80.
[158] Gudelj, 2014., str. 79.
[159] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 159.
[160] Mlakar, 1977., str. 18.
[161] Mlakar, 1977., str. 18.
[162] Mlakar, 1977., str. 18.
[163] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 150.
[164] Gudelj, 2014., str. 95

amfiteatra i time zaslužio ovakvo priznanje.[165] Još jedan razlog dobre očuvanosti ovog spomenik sekundarna funkcije koja je data spomeniku. Tako se svake godine u srpnju mjesecu u Areni održava filmski festival.[166]

Sl. 12 – Amfiteatar

Sl. 13 – spomen- ploča Gabrieleu Emu

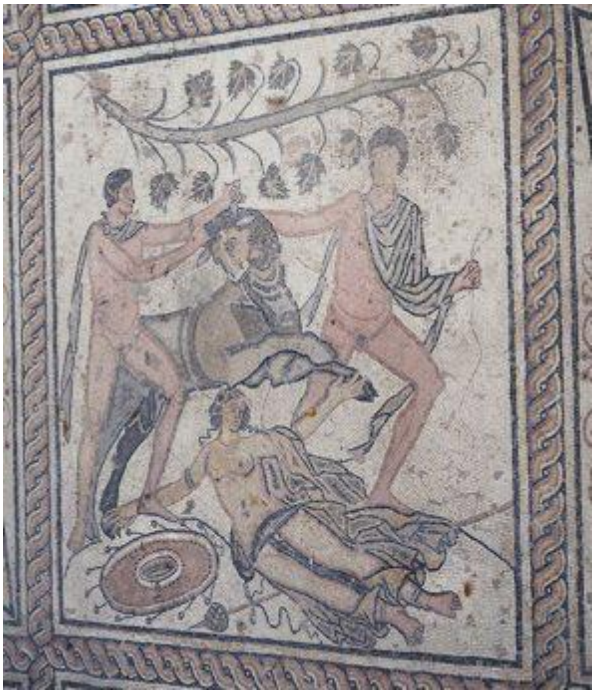
9.8. Mozaici

Osim velikih monumentalnih građevina, u Puli je sačuvana i nekolicina mozaika.[167] Mozaike nalazimo u *domusima* tj. gradskim kućama, a najpoznatiji mozaik je zasigurno *Kažnjavanje Dirke* (Vidi Sl. 14).[168] Spomenuti mozaik izrađen je u 2. ili 3. stoljeću, a nalazi se kod ulice Sergijevaca nedaleko od bazilike Sv. Marije Formoze i Foruma.[169] Veći dio mozaika zauzimaju geometrijski oblici, vegetabilni i životinjski motiv motivi te vitice. Cijeli mozaik je obrubljen motivom labirinta. Jedan rub mozaika je ukrašen šesterokutima u kojima se nalaze rozete ili riblji motivi. Šesterokuti su obrubljeni pleterom. Drugi dio mozaika podijeljen je u šest kvadrata u kojima vidimo različite dekoracije kao npr. rozete omeđene viticama. Središnji kvadrat prikazuje mitološku scenu kažnjavanja Dirke, po kojemu je cijeli mozaik dobio ime.[170] Vidimo ženu kojoj će ruke uskoro biti zavezane za bikove rogove, iznad nje nalazi se uznemireni bik kojeg sa svake strane dva naga muškarca drže za rogove. Iznad likova nalazi se loza.

[165]Gudelj, 2014., str. 95
[166] Pulski filmski festival, https://www.pulafilmfestival.hr/hr/info/lokacije, (posjećeno 23.03.2020.)
[167] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 164.
[168] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 163- 171.
[169] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 170.
[170] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 171.

Zavezana žena je Dirka koju su braća Amfion i Zet kaznili zbog njenog okrutnog ponašanja prema njihovoj majci Antiopi.[171]

Analizom mozaika učenici mogu uočiti karakteristike oblikovanja ljudskog i životinjskog tijela te vegetabilnih motiva. Mogu naučiti nešto i o samoj tehnici stvaranja mozaika. Osim ovog mozaika, u stambenoj kući u ulici Castropola, pronađen je i jednostavan crno bijeli mozaik.[172] Veći dio mozaika čine crno bijela polja, ali postoji i detalj vaze na kojoj stoje paunovi, cijeli prikaz je jednostavno zaokružen crnom linijom.[173]

Sl. 14 – Kažnjavanje Dirke, detalj

9.9. Rimski domus

Osim velebnih javnih spomenika, potrebno je proučiti i stambenu arhitekturu grada Pule. U unutrašnjosti gradskih zidina nalazili su se *domusi* (kuće) i *insule* (stambene zgrade).[174] Rimski *domus* se u pravilu sastoji od ulaznog prostora tj. atrija, središnje prostorije s okolnim sobama za spavanje, kuhanje i skladištenje te peristilno dvorište.[175] Iako nam antička stambena arhitektura Pule nije dobro sačuvana, postoji jedan *domus* koji je dobro istražen i prezentiran.

[171] Mlakar, 1978., str. 35.
[172] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 166.
[173] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 166.
[174] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 166.
[175] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 164.

Riječ je o *domusu* uz istočni ugao Foruma, popularno zvan *Agripinina kuća* (Vidi Sl. 15).[176] Ime je dobila po skulpturi koja je u kući pronađena. Riječ je o mramornoj glavi žene u stilu Agripine mlađe, Neronove majke.[177] Osim te kuće, postoji i onu uz ulicu Castropola. U njoj su pronađeni ostaci atrija i vodospreme, a pronađen je i prije spomenuti crno bijeli mozaik.[178] Ako gledamo prostor izvan zidina, tamo možemo pronaći ostatke kasnoantičkih zgrada.[179]

Sl. 15 – ostaci *„Agripinine kuće"*

9.10. Nezakciji

Samo 12 km istočno od Pule nalazimo još jedan prapovijesni lokalitet. Riječ je o lokalitetu Vizače, bolje poznatom kao Nezakcij (Vidi Sl. 16).[180] Naselje se nalazilo na uzvisini, stoga je riječ o gradini. Na lokalitetu je pronađeno više objekata, od kojih neki spadaju u razdoblje starijeg halštata, a neki u rimsko i kasnoantičko doba (Vidi Sl. 17).[181] Među pronađenim objektima ističu se Kapitoliji s hramovima i dva monumentalna ulaza, „Porta preistorica" i „Porta Polensis".[182] Najviše nalaza pronađeno je u nekropolama, a učenici mogu pogledati nalaze u Arheološkom muzeju Istre u Puli. Tu mogu vidjeti dekoraciju prapovijesne keramike te se pozabaviti pojmovima kao što je impresso keramika, ukras bradavicama i ukras sa kanelurama.[183] Moći će uočiti razliku između glačane i grube keramike. Kao što je rečeno, na

[176] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 163.
[177] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 89.
[178] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 166.
[179] Mlakar, 1978., str. 25.
[180] Mihovilić Kristina, *Nezakciji, Prapovijesni nalazi 1900. – 1953.,* u: monogr. Kat. 11, Aheološki muzej Istre, 2001., str. 14.
[181] Mihovilić, 2001., str. 23.
[182] Mihovilić, 2001., str. 23.
[183] Mihovilić, 2001., str. 40., 49.,53.

lokalitetu nalazimo i rimske nalaze. Tu posebno možemo istaknuti importe. U grobovima su pronađene italske vaze različitih oblika.[184] Možemo iskoristiti priliku da usporede dekoraciju ovih vaza s klasičnim grčkim vazama (za razrede koji su to već usvojili), ali i da učenici usvoje različite tipove vaza i njihove stručne nazive. Ako se učenici nisu susreli s grčkim vaza, ovo je prilika da im se pokaže primjer atičke vaze koja je također pronađena na ovom lokalitetu.[185] Osim toga treba proučiti brončanu situlu s prikazom pomorske bitke.[186] Tu je dobro vidljiv način oblikovanja ljudskog tijela i životinja u brončanom dobu. Na ovom lokalitetu sačuvano nam je i nekoliko skulptura, kao npr. *Skulptura konjanika, Torzo mladića i Skulptura žene.*[187]

Sl. 16 – Nezakciji

Sl. 17 – Nezakciji, kasnoantička bazilika

9.11. Brijuni

Otočje Brijuni proglašeno je Nacionalnim parkom još 1999. godine.[188] Poznato je da je otok Brijuni naseljen u neolitiku. Prvo naselje pronađeno je u uvali Saline kako bi se kasnije populacija preselila na Gradinu.[189] Završetkom histarske kulture, otočje naseljavaju Rimljani.[190] Najbolje sačuvan i najraskošniji rimski sklop na otoku nalazi se u uvali Verige (Vidi Sl. 18).[191] Riječ je o ladanjskoj vili na obali čiji posjedi su se protezali na više terasa.[192] Gradnja kompleksa

[184] Mihovilić, 2001., str. 76.- 89.
[185] Mihovilić, 2001., str.102.
[186] Mihovilić, 2001., str. 113.
[187] Mihovilić, 2001., str. 117. – 119.
[188] *Brijuni, Nacionalni park*, (https://www.np-brijuni.hr/hr/brijuni/opci-podatci-1/brijuni-u-brojkama)(posjećeno 08.06.2020.)
[189] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 203.
[190] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 204.
[191] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 204.
[192] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 204.

započela je u 1. st. pr. Kr.[193] Sklop je imao više građevina različitih funkcija, ukrašenim freskama i mozaicima.[194] Najbitnije građevine su sakralni kompleks koji čine tri hrama.[195] Poznato je da je jedan od hramova bio posvećen bogu Neptunu, sasvim prigodno obzirom da se kompleks nalazi na otoku.[196] Osim hramova ističe se ljetnikovac s dva peristila koji se smjestio na južnoj strani uvale.[197] Sjeverni dio uvale zauzimali su palestra, terme, ribnjaci i gospodarski dio imanja.[198]

Drugi već kompleks Nacionalnog parka nalazimo u uvali Dobrika (Vidi Sl. 19).[199] Danas na tom lokalitetu nalazimo ostatke bizantinskog kastruma. Kastrum je nastao u 5. stoljeću, a sadrži veliki broj privatnih i javnih zgrada.[200] U kastrumu su nam sačuvani ostaci sakralnih objekata. To su bazilika Sv. Marije i crkva Sv. Petra.[201] Cijeli kompleks je opasan zidinama.[202] Kastrum je nastao na mjestu gdje se u 1. st. pr. Kr nalazila rimska vila.[203] Vila je bila dimenzija 51 x 59 metara i imala je veliko središnje dvorište.[204] Najzanimljiviji nalazi iz vile nalaze se u prostorijama za proizvodnju vina i maslinovog ulja.[205] Tamo nalazimo mlinove, preše, tijeskove, spremišta i vodospreme.[206] Takvi nalazi pomažu nam razumjeti proces proizvodnje i način funkcioniranja gospodarskih djelatnosti u antičkom Rimu.

---

[193] *Rimska vila u uvali Verige*, (https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/uvala-verige)(posjećeno 08.06.2020.)
[194] *Brijuni, Nacionalni park*, (https://www.np-brijuni.hr/hr/brijuni/opci-podatci-1/brijuni-u-brojkama)(posjećeno 08.06.2020.)
[195] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 204.
[196] *Rimska vila u uvali Verige*, (https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/uvala-verige)(posjećeno 08.06.2020.)
[197] *Rimska vila u uvali Verige*, (https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/uvala-verige)(posjećeno 08.06.2020.)
[198] *Rimska vila u uvali Verige*, (https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/uvala-verige)(posjećeno 08.06.2020.)
[199] *Bizantinski kastrum* (https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/bizantski-kastrum) (posjećeno 08.06.2020.)
[200] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 210.
[201] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 211.
[202] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 210.
[203] *Bizantinski kastrum* (https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/bizantski-kastrum) (posjećeno 08.06.2020.)
[204] *Bizantinski kastrum* (https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/bizantski-kastrum) (posjećeno 08.06.2020.)
[205] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 211.
[206] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 211.

Sl. 18 – Brijuni, uvala Verige

Sl. 19 – Brijuni, bizantinski kastrum

9.12. Mauzolej i sarkofazi

Velika količina arheoloških nalaza često se nalazi u nekropolama. Bitno je naglasiti da su se nekropole, mjesta gdje su Rimljani pokapali pokojne, uvijek nalazile izvan gradskih zidina.[207] Nekropole su nastajale uz glavne ceste koje su vodile od grada prema Pazinu i Nezakciju te prema istoku do današnjeg Medulina i Premanture.[208] Najznačajnije ceste su Via Flavia i Flanatica.[209] U nekropolama su pronađeni spomenici kao što su stele, cipusi, sarkofazi i mauzoleji.[210] Sarkofazi su često bili izrađeni od istarskog vapnenca, a bili su dekorirani natpisima, portretima pokojnika i mitološkim scenama.[211] Među sačuvanim sarkofazima valja istaknuti reljef sfinge sa sarkofaga iz 2. ili 3. stoljeća.[212] Dojam dubine na reljefu postignut je alternacijom visokog i plitkog reljefa. Glava sfinge oblikovana je kao klasičan rimski portret. Glava je okruglasta, a kosa je valovita i prislonjena uz uši slično kao kod portreta Antonije mlađe. Još jedan bitni sarkofag je sarkofag s poklopcem iz 3. stoljeća.[213] Poklopac je u obliku dvoslivnog krova i time podsjeća na kuću, kao simbol posljednjeg počivališta pokojnima. Ovaj spomenik, kao i mnoge druge možemo vidjeti u parku grada Graza u Puli. Učenici mogu odabrati kojim će se nadgrobnim spomenicima baviti. Spomenici koji su ovdje navedeni služe kao primjer rimske nadgrobne arhitekture u gradu Puli.

[207] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 175.
[208] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 175.
[209] Mlakar, 1978., str. 25.
[210] Mlakar, 1978., str. 25.
[211] Mlakar, 1978., str. 25.
[212] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 176.
[213] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 180.

Najznačajniji spomenik pulskih nekropola kojeg svakako treba spomenuti je osmerokutni mauzolej (Vidi Sl. 20). Mauzolej se nalazi preko puta Dvojnih vrata tj. pred sam ulaz u grad.[214] Mauzolej je bio promjera 11m u podnožju.[215] Datiran je u prvu četvrtinu 1. st, a datiran je prema tipologiji akantusovog lišća i ovula.[216] Na uglovima osmerokuta su se nalazili korintski polustupovi visoki 5 metara koji su nosili arhitrav i friz na kojem možemo uočiti motive sfingi, grifona i Prijapa (Vidi Sl. 21).[217] Elementi koji se nalaze na frizu isto pomažu pri dataciji.[218] Zanjimljivi su fragmenti reljefa s prikazom povorke. U središnjem djelu mauzoleja se nalazila grobna komora.[219] Krov mauzoleja je vjerojatno bio stožastog ili piramidalnog oblika.[220]

Sl. 20 – osmerokutni mauzolej

Sl. 21 – friz mauzoleja, detalj

9.13. Antička skulptura

Na području grada Pule pronađena je velika količina skulptura. Značajne skulpture koje su pronađene na području Foruma su glava žene, torzo rimskog cara i reljefna glava Meduze.[221]

[214] Mlakar, 1978., str. 26.
[215] Starac Alka, *Od ulomaka do rekonstrukcije*, Arheološki muzej Istre, Pula, 2009., str. 25-30.
[216] Starac, 2009.
[217] Starac, 2009.
[218] Starac, 2009.
[219] Starac, 2009.
[220] Starac, 2009.
[221] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 89.

Glava žene u stilu Agripine Mlađe (Vidi Sl. 22) je vjerojatno najpoznatija skulptura među njima.[222] Tu mramornu glavu datiramo u 1. stoljeće zahvaljujući frizuri koja je specifična za to razdoblje.[223] Često možemo čuti da glava predstavlja Agripinu Mlađu, Neronovu majku, koja je bila poznata po prikazima s ovom frizurom.[224] Još jedna poznata portretna skulptura je glava Antonije mlađe.[225] Ona je bila majka Germanika i cara Klaudija.[226] Ova skulptura se razlikuje od prve po stilizaciji kose. Iako obje skulpture imaju valovitu kosu koja je razdijeljena na sredini čela i uvojke koji se spuštaju na ramena, Agripinina glava ima kovrče koje su prikazane u obliku malih stiliziranih kružića. Taj detalj ne nalazimo kod Antonijinog portreta.

Iduća skulptura je torzo rimskog cara odjevenog u ceremonijalni oklop.[227] Oklop je vrlo jednostavan s minimalnom količinom dekoracije. Reljefno su dekorirane samo kožne pterige careve tunike. Tu možemo vidjeti prikaz Jupitera Amona i Merkura.[228] Drugi značajni torzo pronađen je na području velikog rimskog kazališta.[229] Na prvi pogled izgledaju slično, ali kod ove skulpture vidimo elaboriraniju dekoraciju samog oklopa. Oklop je dekoriran dvama grifonima čije glave se sreću u središtu oklopa. Na padini Monte Zara pronađena je još jedna carska skulptura. Riječ je o donjem djelu carskog kipa od kojeg su ostale sačuvane samo noge sa prekrasno dekoriranom sandalama pored kojih kleči barbarin koji je postao rimski zarobljenik.[230] Osim navedenih spomenika, na Forumu, je pronađena velika količina reljefnih dekoracija s različitim prikazima, neki od njih su prikazi Jupitera Amona, Meduze i orla u borbi sa zmijom.[231] Ovo su samo neke od skulptura kojima se učenici mogu baviti u svojim radovima. Bilo bi dobro

[222] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 87.
[223] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 89.
[224] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 89.
[225] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 99.
[226] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 99.
[227] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 91.
[228] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 91.
[229] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 130.
[230] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 93.
[231] Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996., str. 94 – 99.

da ih uključe u svoj rad, ali na njima je da odaberu relevantne skulpture i obrade ih.

Sl. 22 – mramorna glava žene (Agripina Mlađa), sredina 1.st, Arheološki muzej Istre, Pula

10.0. Povratak sa terenske nastave

Po povratku s terenske nastave učenici pripremaju svoje prezentacije i završne radove. Slijedi razdoblje sortiranja dojmova i materijala s terenske nastave. Učenici imaju tjedan dana kako bi od prikupljenih podataka i materijala izradili kvalitetne prezentacije i eseje koje će predati profesoru. U tom razdoblju se mogu u svakom trenutku konzultirati s profesorom i potražiti njegovu pomoć ako im je potrebna. Nakon što profesor pregleda sve radove izdvaja se jedan školski sat kako bi se prokomentirali eseji i prezentacije. Profesor također iznosi svoje komentare i zapažanja o radu učenika. Ako je potrebno, postavlja dodatna pitanja učenicima kako bi produbili neke teme ili pojasnili eventualne nejasnoće. Nakon toga profesor ocjenjuje njihov rad prema prethodno navedenim kriterijima za ocjenjivanje (Vidi prilog 10.4. Elementi ocjenjivanja).

11.0. Zaključak

Terenska nastava nužan je oblik rada u nastavi Likovne umjetnosti. Učenike treba što više poticati na izravni kontakt i rad s likovnim djelom. Time je učenicima olakšano usvajanje gradiva. U klasičnoj nastavi nije moguće uspostaviti taj kontakt. Odlaskom na terensku nastavu, učenici usvajaju različite kompetencije i sakupljaju iskustva. Prijedlog terenske nastave u Puli

fokusira se na učenikov istraživački rad i njihovo direktno sudjelovanje na terenskoj nastavi. Kao što učenici aktivno sudjeluju na klasičnoj nastavi, jednako tako ih je bitno potaknuti na sudjelovanje na terenskim nastavama. Cilj ove terenske nastave je da se učenici udalje od zastarjele terenske nastave tijekom koje pasivno slušaju predavanja stručnog vodstva i profesora te da postanu aktivni kreatori iste. Učeniku se pruža prilika da sam ili radeći u skupini dođe do traženih informacija i zaključaka. U tome im pomažu nastavnici i organizirana stručna vodstva. Kontakt sa stručnim osobljem pruža učenicima mogućnost da postavljaju pitanja, ali i da kritički promišljaju o odgovorima. Razgovarajući sa stručnjacima kao što su arheolozi, konzervatori i povjesničari umjetnosti, učenici će se upoznati s radom struke. Terenska nastava u Puli podijeljena je u tri faze. U prvoj fazi učenici se upoznaju sa svojim obvezama i planom terenske nastave. Za vrijeme trajanja terenske nastave učenici samostalno istražuju zadane teme. U radu će im pomoći metodičke vježbe koje su im dodijeljene na uvodnom satu. Bitno je da temi pristupaju interdisciplinarno. Što znači da će sagledati i povijesni značaj pojedinih spomenika, a ne samo umjetnički. Takav pristup temi pokazuje učenicima da umjetničkim djelima treba pristupiti u širem kontekstu. Pri povratku sa terenske nastave učenici će moći izložiti rezultate svog istraživanja i procijeniti svoj rad i rad grupe.

12. 0. Prilozi

12.1. Vremenik

Priprema za terensku nastavu / Uvodno predavanje	Profesor održava uvodno predavanje o terenskoj nastavi u Puli. Učenici se upoznaju s strukturom terenske nastave, vremenikom, kriterijima ocjenjivanja i obavezama. Dijele se u skupine i dobivaju radne materijale.
Terenska nastava u Puli	
1. Dan	Učenici istražuju urbanu cjelinu grada Pule. Stručni vodič ih upoznaje s najbitnijim antičkim spomenicima koje nalazimo u gradu. Upoznaju se s karakteristikama rimske arhitekture u Puli.
2. Dan	Učenici posjećuju arheološki lokalitet *Nezakcij*. Upoznaju se s karakteristikama histarske kulture i povijesnim podatcima o dolasku Rimljana na područje Istre. Na lokalitetu proučavaju sačuvane građevine.
3. Dan	Učenici posjećuju Nacionalni park Brijuni gdje uče o karakteristikama rimske ladanjske arhitekture.
4. Dan	Učenici se bave pokretnim arheološkim materijalom kao što su sarkofazi i skulptura. Uz organizirano stručno vodstvo obilaze antički postav Arheološkog muzeja Istre i interijer Augustovog hrama gdje se nalazi dio zbirke.
Povratak s terenske nastave / *PowerPoint* prezentacije	Pri povratku s terenske nastave učenici u skupinama imaju tjedan dan da zajedno naprave prezentaciju i pripreme eseje. Nakon

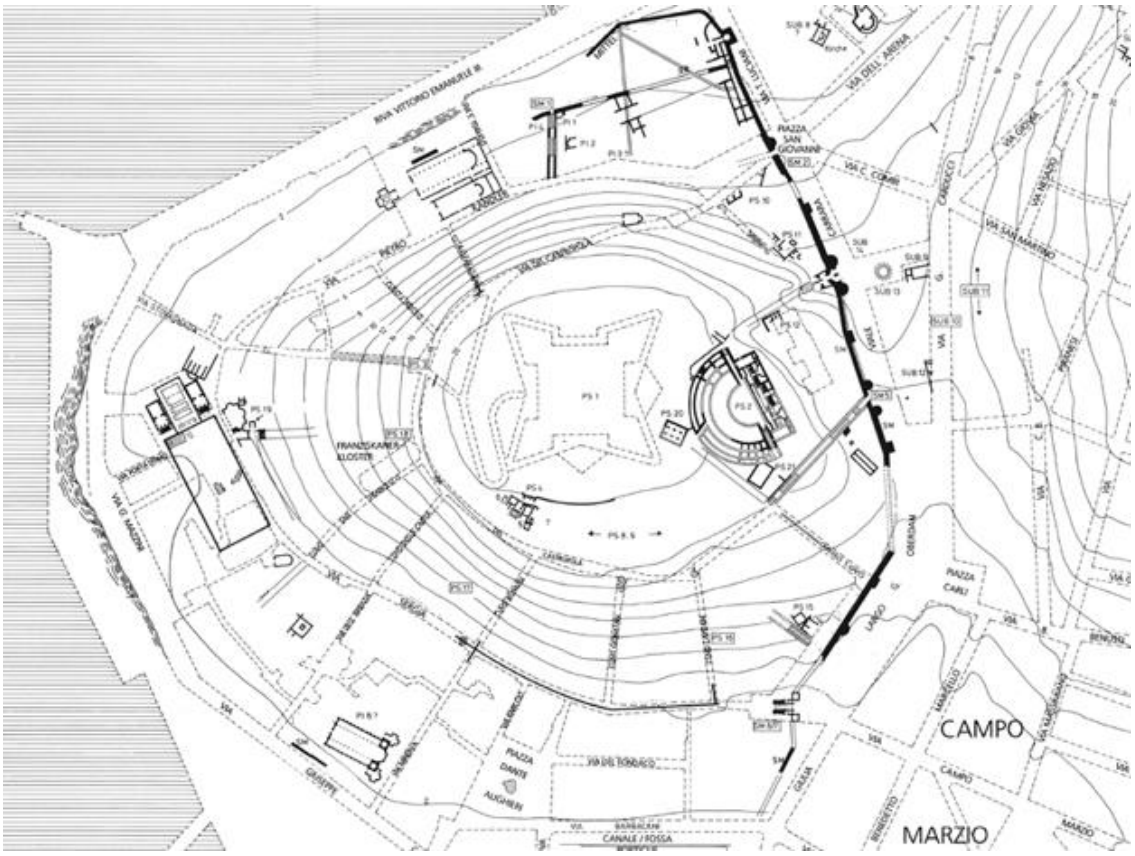
	što profesor pregleda sve radove izdvaja se jedan školski sat kako bi se prokomentirao i ocijenio rad učenika.

12.2. Radni materijali

1. GRUPA - Urbanizam grada Pule i antička luka

Ime i prezime učenika: _____

1. Na mapi grada Pule označi i imenuj najznačajnije antičke spomenike.
2. Na mapi označi antičku luku i ulice *cardo i decumanus*.

3. Kako zovemo ovakvo urbano oblikovanje?_____
4. Ukratko opiši urbani razvoj Pule od dolaska Rimljana na ovo područje.

_____

_____

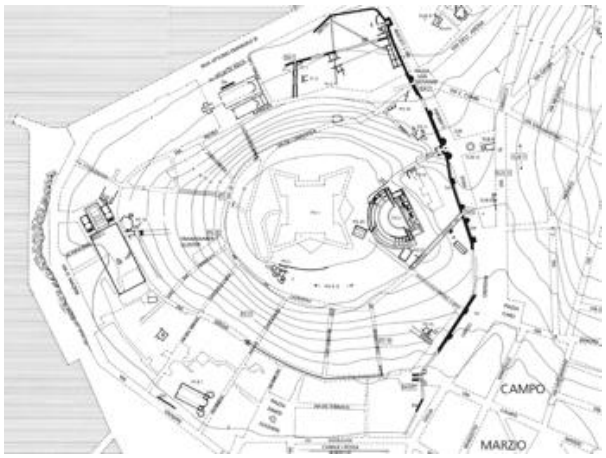
_____

_____

2. GRUPA – Dvojna vrata

Ime i prezime učenika: _____

1. Na karti grada Pule označi gdje se nalaze *Dvojna vrata.*

2. U kojem stoljeću su nastala?_____

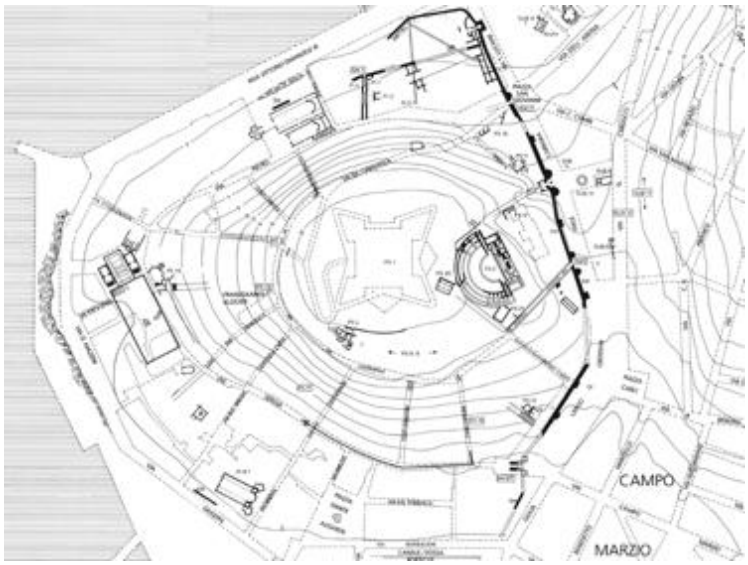
3. Analiziraj i opiši spomenik.

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

3. GRUPA - Herkulova vrata

Ime i prezime učenika: _____

1. Na karti grada Pule označi gdje se nalaze *Herkulova vrata.*

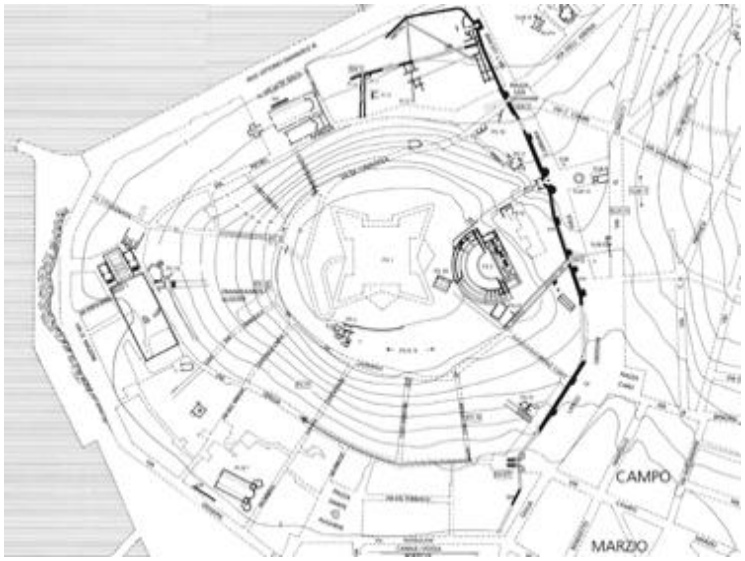
2. U kojem stoljeću su nastala?_____

3. Analiziraj i opiši spomenik.

4. GRUPA - Slavoluk Sergijevaca

Ime i prezime učenika: _____

1. Na karti grada Pule označi gdje se nalazi *Slavoluk Sergijevaca.*

2. U kojem stoljeću je nastao? _____

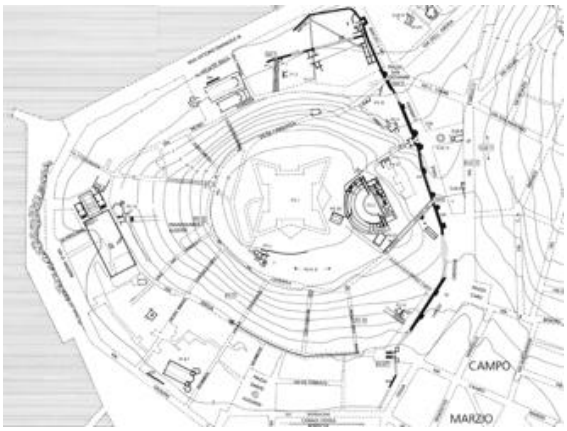
3. Analiziraj i opiši spomenik.

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

5. GRUPA - Forum

Ime i prezime učenika: _____

1. Na karti grada Pule označi gdje se nalazi antički *Forum.*

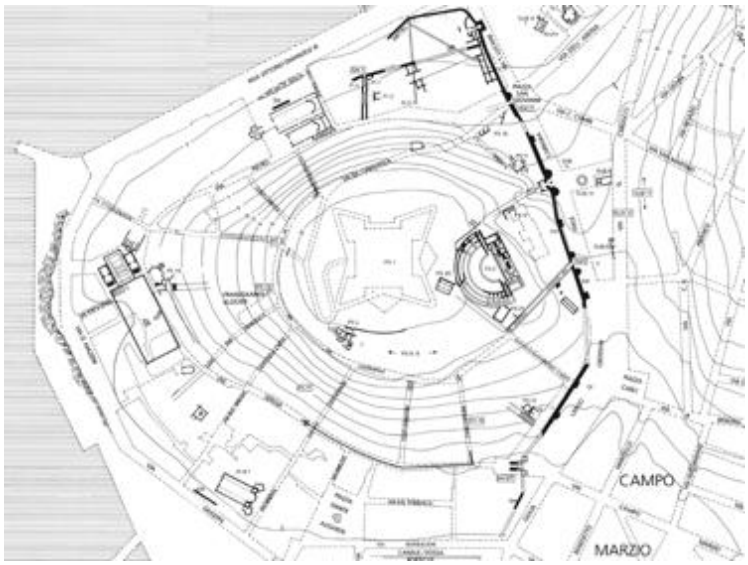
2. Kada je nastao? Opiši njegov razvoj.

3. Opiši pulski *Forum*. Koje sve spomenike tamo nalazimo?

6. GRUPA – Malo i veliko rimsko kazalište

Ime i prezime učenika: _____

4. Na karti grada Pule označi gdje se nalazi *Malo rimsko kazalište.*

5. U kojem stoljeću su nastala kazališta ?

_____

6. Analiziraj i opiši *Malo rimsko kazalište*.

_____
_____
_____
_____
_____
_____

7. Što znamo o *Velikom rimskom kazalištu?* Da li je ono sačuvano?

_____
_____
_____
_____

7. GRUPA - Amfiteatar

Ime i prezime učenika: _____

1. Na katastarskoj mapi grada Pule iz 19. stoljeća označi gdje se nalazi *amfiteatar?*
2. Da li se on nalazi unutar ili van gradskih zidina? Zašto?

3. U kojem stoljeću je nastao? Opiši njegov razvoj.

_____
_____
_____
_____
_____
_____

4. Analiziraj i opiši spomenik.

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

8. GRUPA - Mozaici

Ime i prezime učenika: _____

1. Gdje sve nalazimo mozaike u Puli?
2. Pažljivo promotri mozaik sa slike. O kojem je mozaiku riječ?

_____

3. Opiši likove koji su prikazani na mozaiku?

_____
_____
_____

4. Istraži i ukratko ispričaj mitološku priču koja se krije iza ovog prikaza.

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

9. GRUPA – Rimski domus

Ime i prezime učenika: _____

_____

1. Pokušaj nacrtati tlocrt tipičnog rimskog *domusa* i vlastite obiteljske kuće. Objasni razlike između tlocrta koje si nacrtao/la.

Rimski *domus*	Obiteljska kuća 21. stoljeća

_____

_____

_____

_____

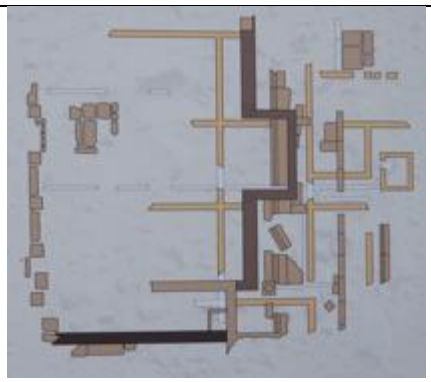
_____

2. Gdje u Puli nalazimo ostatke *domusa?*

_____

3. Pažljivo promotri fotografiju i priloženi tlocrt te objasni što prikazuje?

4. a. U ovom arhitektonskom zdanju pronađena je jedna od najpoznatijih pulskih antičkih skulptura. O kojoj je skulpturi riječ?

4. b. Analiziraj skulpturu.

10. GRUPA - Nezakcij

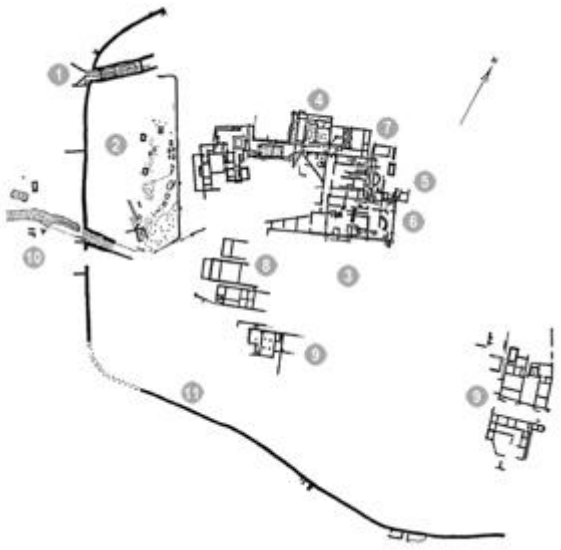
Ime i prezime učenika: _____

1. Što je Nezakcij i gdje se nalazi?

_____

2. Ukratko prepričaj povijest Nezakcija.

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

3. Koji spomenici su obilježeni na tlocrtu?

1 - _____
2 - _____
3 - _____
4 - _____
5 - _____
6 - _____
7 - _____
8 - _____
9 - _____
10 - _____
11 - _____

11. GRUPA - Brijuni

Ime i prezime učenika: _____

1. Gdje se nalaze Brijuni? _____

2. Opiši kompleks u uvali Verige i datiraj ga? O kakvoj je arhitekturi riječ?

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

3. Opiši kompleks u uvali Dobrika i datiraj ga.

_____
_____
_____
_____
_____
_____

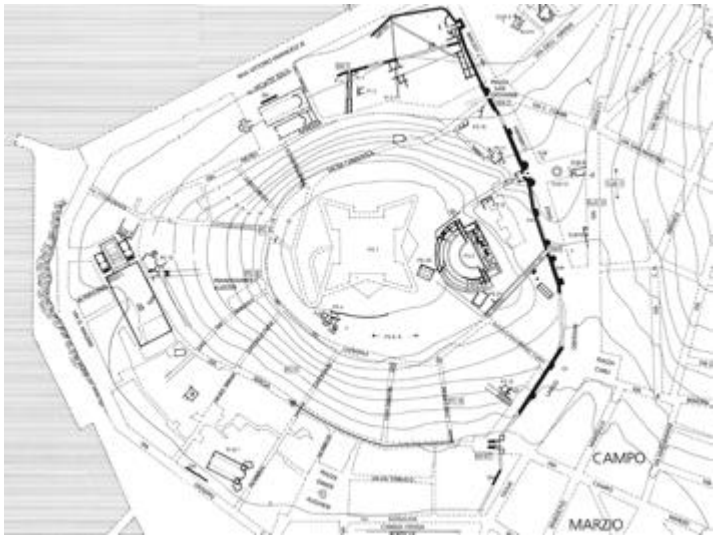
4. Objasni što se dešava s ovim kompleksima nakon pada Rimskog Carstva.

_____
_____
_____
_____
_____

12. GRUPA – Mauzolej i sarkofazi

Ime i prezime učenika: _____

4. Na karti grada Pule označi gdje se nalazi *mauzolej.*

5. Analiziraj i opiši *mauzolej* te odredi u kojem je stoljeću nastao.

_____
_____
_____
_____
_____

6. Odaberi jedan pulski antički sarkofag koji se nalazi u Parku grada Graza ili Arheološkom muzeju Istre i analiziraj ga.)

_____
_____
_____
_____

7. Razmisli i objasni razlike između načina pokopavanja u Rimskom Carstvu i danas.

_____
_____
_____

13. GRUPA – Antička skulptura

Ime i prezime učenika: _____

1. Objasni funkciju javne skulpture u Rimskom Carstvu.

_____
_____
_____

2. Navedi nekoliko značajnih rimskih skulptura koje su pronađene na području grada Pule.

_____
_____
_____

3. Koje su značajke pulske antičke skulpture?

_____
_____
_____

4. Odaberi dvije značajne rimske skulpture iz Pule koje se čuvaju u Arheološkom muzeju Istre i analiziraj ih. (posebnu pažnju obrati na načine oblikovanja)

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

12.3. Literatura za pojedine spomenike

Prilog 1:

Literatura za pojedine spomenike u gradu Puli:	
Obavezna literatura za sve skupine	1. Matijašić Robert, Buršić – Matijašić Klara, *Antička Pula s okolicom,* Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 1996. 2. Mlakar Štefan, *Antička Pula,* Kulturno povijesni spomenici Istre, 3. izdanje, Pula, 1978.
Urbani razvoj grada Pule i antička luka	1. Buršić – Matijašić Klara, *Luka Pula u prapovijesti i rimsko doba,* u: Iz Povijesti Pulske luke, Lučka uprava Pula, 2006., str. 22 – 45.
Dvojna vrata	1. Gobić – Bravar Đeni, *Dvojna vrata, Pula: Konzervatorsko restauratorski osvrt,* u: Histria archaeologica Vol. 41, No. 41, Pula, 2010., str. 177 – 204.
Herkulova vrta	1. Gobić – Bravar Đeni, *Herkulova vrata, Pula: Konzervatorsko restauratorski osvrt,* u: Histria archaeologica Vol. 42, No. 42, Pula, 2011., str. 217 – 232.
Slavoluk Sergijevaca	1. Džin Kristina, *Obrtničke ili umjetničke dekoracije antičkih spomenika grada Pule? Slavoluk Sergijevaca*, u: Histria Antiqua No. 19, Pula, 2010., str. 101 – 109.
Forum	1. Sanader Mirjana, *Antički gradovi u Hrvatskoj,* Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 75 – 82.

Malo i veliko rimsko kazalište	1. Starac Alka, *Od ulomaka do rekonstrukcije,* Arheološki muzej Istre, Pula, 2009., str. 37 – 53.
Amfiteatar	1. Mlakar Štefan, *Amfiteatar u Puli,* Arheološki muzej Istre, Pula, 1977. 2. Krizmanić Attilo, *Amfiteatar u Puli, putevi kretanja gledatelja i stubišni tornjevi*, u: Prostor, Posebni prilozi, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2017., str. 216 – 239. 3. Krizmanić Attilo, *Amfiteatar u Puli, vodoopskrbni sustav*, u: Prostor, Posebni prilozi, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2018., str. 218 – 231.
Mozaici	1. Girardi Jurkić Vesna, *Stambene zgrade, njihova dekoracija i oprema stanovanja u rimskoj Puli. Neki primjeri,* u: Histria antiqua Vol. 20 No. 20, Pula, 2011.
Rimski domus/ Agripinina kuća	1. Girardi Jurkić Vesna, *Stambene zgrade, njihova dekoracija i oprema stanovanja u rimskoj Puli. Neki primjeri,* u: Histria antiqua Vol. 20 No. 20, Pula, 2011.
Nezakciji	1. Starac Alka, *Rimsko vladanje u Histriji i Liburniji I,* u: Monografije i katalozi 10/1 – Arheološki muzej Istre, Pula, 1999., str. 136 – 139. 2. Mihovilović Kristina, *Nezakciji, povijesni nalazi 1900. – 1953.,* u: Monografije i katalozi br. 11. –

	Arheološki muzej Istre, 2001., str. 1 – 448.
Brijuni	1. Begović – Dvoržak Vlasta, *Rezidencijalni kompleks u uvali Verige na Brijunima, hramovi,* u: Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu vol. 26 – 27 No. 1, Zagreb, 1994.
Mauzolej i sarkofazi	1. Starac Alka, *Od ulomaka do rekonstrukcije,* Arheološki muzej Istre, Pula, 2009., str. 25 -31.
Antička skulptura	1. Girardi Jurkić Vesna**,** Džin Kristina, *Agripinin portret u odnosu prema rimskim ženskim portretima s pulskog i nezakcijskog agera,* u: Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Vol. 99 No. 1, 2006., str. 113 – 121.

12.4. Elementi ocjenjivanja

Prilog 1:

Kriteriji za ocjenjivanje učeničkog rada (istraživački rad i *PowerPoint* prezentacija)	
5 (*odličan*)	Učenik izvršava sve zadane zadatke. Rješenja su točna i potpuna. Učenik sve samostalno odrađuje i gotovo nikad ne traži pomoć od profesora. Prati sva predavanja stručnog vodstva i profesora. Uključuje se u raspravu i iznosi vlastito mišljenje. Iznosi vlastite ideje i kritički razmišlja o zadanim problemima. S lakoćom primjenjuje nastavne sadržaje. Sudjeluje u izradi *PowerPoint* prezentacije i pisanju eseja. Prezentacija je smislena i popraćena adekvatnim slikovnim materijalom. Učenik sam prikuplja slikovni i video materijal na terenskoj nastavi. Rezultate istraživačkog rada iznosi na inovativan način. Podatke koje iznosi su točni i provjereni.
4 (*vrlo dobar*)	Učenik izvršava zadane zadatke. Njegova rješenja su uglavnom točna i potpuna iako mu se nekad dogodi pokoja pogreška. Ponekad traži pomoć profesora. Prati sva predavanja stručnog vodstva i profesora. Uključuje se u raspravu i iznosi vlastito mišljenje. Primjenjuje nastavne sadržaje. Sudjeluje u izradi *PowerPoint* prezentacije i pisanju eseja. Prezentacija je smislena i popraćena adekvatnim slikovnim materijalom. Učenik sam prikuplja slikovni i video materijal na terenskoj nastavi. Rezultate istraživanja prezentira smisleno i bez greške.

3 (*dobar*)	Učenik uglavnom izvršava zadane zadatke. Rješenja su često nepotpuna i zahtijevaju intervenciju i sugestije profesora. Učenik prati predavanja stručnog vodstva i profesora. Sudjeluje u radu u skupini, ali često traži pomoć profesora. Sudjeluje u zajedničkoj izradi *PowerPoint* prezentacije i pisanju eseja. Prezentacija je smislena i popraćena adekvatnim slikovnim materijalom. Učenik prikuplja slikovni i video materijal djelomično na terenskoj nastavi, a djelomično na *Internetu*. Smisleno i donekle točno prezentira rezultate istraživačkog rada.
2 (*dovoljan*)	Učenik u manjoj mjeri izvršava zadane zadatke. Djelomično prati predavanja stručnog vodstva i profesora. U radu u skupini sudjeluje minimalno, većinu rada prepušta ostalim članovima skupine. Učestalo traži pomoć profesora i nije u stanju raditi samostalno. Nedovoljno sudjeluje u zajedničkoj izradi *PowerPoint* prezentacije i pisanju eseja. Prilikom prezentiranja završnih rezultata, iznosi puno netočnih podataka.
1 (*nedovoljan*)	Učenik ne izvršava zadane zadatke. Ne prati predavanja stručnog vodstva i profesora. Neaktivan je i nezainteresiran za rad. Ne sudjeluje u radu u skupini. Ne sudjeluje u izradi *PowerPoint* prezentacije i pisanju eseja. Rezultate istraživanja ili ne prezentira, ili prilikom prezentiranja iznosi netočne i neprovjerene podatke.

Prilog 2:

Listić za evaluaciju kvalitete terenske nastave (ispunjava učenik)

Ime i prezime:_____

Skupina:_____

Tema/ spomenik:_____

Zaokruži u kojoj mjeri se slažeš s tvrdnjom.

1 – *u potpunosti se NE slažem*

2 – *ne slažem se*

3 – *ne mogu procijeniti*

4 – *slažem se*

5 – *u potpunosti se slažem*

Terenska nastava u Puli bila je dobro organizirana i metodički dobro osmišljena.	1	2	3	4	5
Terenska nastav u Puli povećala je moj interes za antiku.	1	2	3	4	5
Predavanja profesora i stručnog vodiča bila su zanimljiva i korisna.	1	2	3	4	5
Predavanja profesora, učenika i stručnog vodiča pomogla su mi u istraživačkom radu.	1	2	3	4	5
Izravni kontakt s antičkim spomenicima pomagao mi je u usvajanju karakteristika istih.	1	2	3	4	5

Prilog 3:

Listić za evaluaciju rada skupine (ispunjava učenik)					
Skupina:_____ Tema/ spomenik:_____					
Zaokruži u kojoj mjeri se slažeš s tvrdnjom. 1 – *u potpunosti se NE slažem* 2 – *ne slažem se* 3 – *ne mogu procijeniti* 4 – *slažem se* 5 – *u potpunosti se slažem*					
Svi su učenici sudjelovali u radu i pridonijeli izvršenju zadatka.	1	2	3	4	5
U skupini je vladala dobra atmosfera i uvažavala su se mišljenja i prijedlozi svih učenika.	1	2	3	4	5
Zadovoljan sam osobnim doprinosom u skupini.	1	2	3	4	5
Zadovoljan sam rezultatom istraživanja.	1	2	3	4	5
Zadovoljan sam načinom na koji sam prezentirao rezultate istraživanja.					
Zadovoljan sam načinom na koji je skupina prezentirala rezultate istraživanja.	1	2	3	4	5

13. Popis ilustracija

Sl. 1 – karta antičke Pule prema Mate Suiću, iz *Antički grad na istočnom Jadranu,* 2003. : Suić Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu,* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 2003.

Sl. 2 – Dvojna vrata: foto: Erika Trbojević

Sl. 3 – Dvojna vrata, detalj s kompozitnim kapitelom i vidljivim utorom za rešetke: foto: Erika Trbojević

Sl. 4 – Herkulova vrata: foto: Erika Trbojević

Sl. 5 – Herkulova vrata, detalj Herkulove glave i toljege: foto: Erika Trbojević

Sl. 6 – Slavoluk Sergijevaca: foto: Erika Trbojević

Sl. 7 – Slavoluk Segijevaca, detalj luka s natpisom Salvije Postume i krilatim Viktorijama: foto: Erika Trbojevic

Sl. 8 – Slavoluk Sergijevaca, detalj unutrašnje strane luka s prikazom borbe zmije i orla: foto: Erika Trbojević

Sl. 9 – pulski Forum: foto: Erika Trbojević

Sl. 10 – Augustov hram: foto: Erika Trbojević

Sl. 11 – Malo rimsko kazalište (https://glasistrenovine.hr/arhiva-portala/pregled-vijesti/dovrsetak-obnove-moguc-za-2-godine-ali-s-11-mil-eura-526105) (preuzeto 04.06.2020.)

Sl. 12 – Amfiteatar: foto: Erika Trbojević

Sl. 13 – spomen- ploča Gabrieleu Emu: foto: Erika Trbojević

Sl. 14 – Kažnjavanje Dirke, detalj: foto: Erika Trbojević

Sl. 15 – ostaci „*Agripinine kuće*“: foto: Erika Trbojević

Sl. 16 – Nezakcij (https://nova-akropola.com/kulture-i-civilizacije/tragom-proslosti/nezakcij-grad-kroz-vijekove/) (preuzeto 06.06.2020.)

Sl. 17 – Nezakcij, kasnoantička bazilika: foto: Erika Trbojević

Sl. 18 – Brijuni, uvala Verige (https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/uvala-verige) (preuzeto 06.06.2020.)

Sl. 19 – Brijuni, bizantinski kastrum (https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/bizantski-kastrum) (preuzeto 06.06.2020.)

Sl. 20 – osmerokutni mauzolej: foto: Erika Trbojević

Sl. 21 – friz mauzoleja, detalj: foto: Erika Trbojević

Sl. 22 – mramorna glava žene (Agripina Mlađa), sredina 1.st, Arheološki muzej Istre, Pula (https://hr.wikipedia.org/wiki/Agripinina_kuća)(preuzeto 06.06.2020.)

14. Literatura

Online izvori

1. Arheološki muzej Istre, antički postav (http://www.ami-pula.hr/stalni-postav/anticka-zbirka/) (posjećeno 14.04.2020.)

2. *Bizantinski kastrum* (https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/bizantski-kastrum) (posjećeno 08.06.2020.)
3. *Brijuni, Nacionalni park*, (https://www.np-brijuni.hr/hr/brijuni/opci-podatci-1/brijuni-u-brojkama)(posjećeno 08.06.2020.)
4. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, *Pravilnik o izvođenju izleta, ekskurzija i drugih odgojno obrazovnih aktivnosti izvan škole,* Zagreb, 2014. (https://www.azoo.hr/images/razno/Pravilnik_o_izvodenju_izleta_ekskurzija.pdf) (posjećeno 05.05.2020.)
5. *Nastavni plan i program za gimnazije, nastava likovne umjetnosti,* Glasnik ministarstva kulture i prosvjete, Zagreb, 1994. *(http://dokumenti.ncvvo.hr/Nastavni_plan/gimnazije/obvezni/likovni.pdf)* (posjećeno 11.04.2020.)

6. Kurikulum međupredmetne teme osobni i socijalni razvoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj (https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Publikacije/Medupredmetne/Kurikulum%20medupredmetne%20teme%20Osobni%20i%20socijalni%20razvoj%20za%20osnovne%20i%20srednje%20skole.pdf)(posjećeno 14.08.2020.)

7. Kurikulum međupredmetne teme uporaba Informacijske i komunikacijske tehnologije za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj (https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Publikacije/Medupredmetne/Kurikulum%20medupredmetne%20teme%20Uporaba%20informacijske%20i%20komunikacijske%20tehnologije%20za%20osnovne%20i%20srednje%20skole.pdf) (posjećeno 13.08.2020.)

8. Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Kurikulum nastavnog predmeta Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije u Republici Hrvatskoj, 2019. (https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Publikacije/Predmetni/Kurikulum%20nastavnog%20predmeta%20Likovna%20kultura%20za%20osnovne%20skole%20i%20Likovna%20umjetnost%20za%20gimnazije.pdf) (posjećeno 14.08.2020.)
9. *Organizacija izvanučioničke nastave, izleta i ekskurzija, Stručni skup za ravanatelje osnovnih škola u 1. godini 1. mandata,* Agencija za odgoj i obrazovanje, 2015. https://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelji/RM/Izleti_ekskurzije_-_Vlade_Matas_-2015.pdf (posjećeno 19.03.2020.)
10. *Popis stanovništva 2011., Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama,* Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2011. https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_04/H01_01_04_zup18.html (posjećeno 19.03.2020.)
11. *Rimska vila u uvali Verige*, https://www.np-brijuni.hr/hr/istrazi-brijune/mjesta-koja-morate-posjetiti/uvala-verige (posjećeno 20.05.2020.)

Publikacije

1. Aitor Ruiz-Redondo, Darko Komšo, Diego Garate Maidagan, Oscar Moro-Abadía, Manuel Ramón González-Morales, Jacques Jaubert, Ivor Karavanić, *Expanding the horizons of Palaeolithic rock art: the site of Romualdova Pećina,* u: Antiquity Journal, 2019., str. 297 – 312.
2. Begović – Dvoržak Vlasta, *Rezidencijalni kompleks u uvali Verige na Brijunima, hramovi,* u: Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu vol. 26 – 27 No. 1, Zagreb, 1994.
3. Buršić – Matijašić Klara, *Luka Pula u prapovijesti i rimsko doba,* u: Iz Povijesti Pulske luke, Lučka uprava Pula, 2006., str. 22 – 45.
4. Džin Kristina, *Obrtničke ili umjetničke dekoracije antičkih spomenika grada Pule? Slavoluk Sergijevaca*, u: Histria Antiqua, 19, Pula, 2010., str. 101 – 109
5. Girardi Jurkić Vesna, *Stambene zgrade, njihova dekoracija i oprema stanovanja u rimskoj Puli. Neki primjeri,* u: Histria antiqua, 20, Pula, 2011.

6. Girardi Jurkić Vesna**,** Džin Kristina, *Agripinin portret u odnosu prema rimskim ženskim portretima s pulskog i nezakcijskog agera,* u: Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Vol. 99 No. 1, 2006., str. 113 – 121.
7. Gobić – Bravar Đeni, *Dvojna vrata, Pula: Konzervatorsko restauratorski osvrt*, u: Histria archaeologica Vol. 41, No. 41, Pula, 2010., str. 177 – 204.
8. Gobić – Bravar Đeni, *Herkulova vrata, Pula: Konzervatorsko restauratorski osvrt*, u: Histria archaeologica Vol. 42, No. 42, Pula, 2011., str. 217 – 232.
9. Gudelj Jasenka, *Europska renesansa antičke Pule*, Školska knjiga, Zagreb 2014.
10. Krizmanić Attilo, *Amfiteatar u Puli, putevi kretanja gledatelja i stubišni tornjev*i, u: Prostor, Posebni prilozi, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2017., str. 216 – 239.
11. Krizmanić Attilo, *Amfiteatar u Puli, vodoopskrbni sustav*, u: Prostor, Posebni prilozi, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2018., str. 218 – 231.
12. Mlakar Štefan, *Amfiteatar u Puli,* Kulturno povijesni spomenici Istre I. (5. izdanje), Arheološki muzej Istre, Pula, 1977., str. 17.
13. Mlakar Štefan, *Antička Pula,* Kulturno povijesni spomenici Istre II (3. izdanje), Pula 1978.
14. Matijašić Robert, Buršić – Matijašić Klara, *Antička Pula s okolicom,* Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 1996.
15. Mihovilović Kristina, *Nezakciji, povijesni nalazi 1900. – 1953.,* u: Monografije i katalozi br. 11. – Arheološki muzej Istre, 2001., str. 1 – 448.
16. Petešić Silvana, *Rimske kazališne maske,* Izložbeni katalog 17, Arheološki muzej Istre, Pula, 2019. str. 2.
17. Poljak Vladimir, *Didaktika,* Školska knjiga, 1991., str.74 - 111.
18. Sanader Mirjana, *Antički gradovi u Hrvatskoj,* Školska knjiga, Zagreb, 2004.
19. Skok Pavao, *Izvanučionička nastava,* Zagreb: Pedagoški servis, 2002.
20. Starac Alka, *Od ulomaka do rekonstrukcije,* Arheološki muzej Istre, Pula, 2009.

21. Starac Alka, *Rimsko vladanje u Histriji i Liburniji I,* u: Monografije i katalozi 10/1 – Arheološki muzej Istre, Pula, 1999., str. 136 – 139.
22. Stella Ivo, *Priprema i provedba školskih izleta, ekskurzija i putovanja, Priručnik za učenike, učitelje, roditelje i turističke voditelje,* Hrvatski pedagoško - književni zbor, Zagreb, 2000.
23. Suić Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu,* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 2003.
24. Ujčić Vitomir, *Pula,* Agencija za fotodokumentaciju, Zagreb, 1964.
25. Vanjak Ines, Špikić Marko, *Principi restauriranja Augustovog hrama u Puli 1946. i 1947. godine,* u: Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 37 – 2013., 38 – 2014., str. 7 – 24.